

ΟΡΘΟΔΟΞΩΣ ΚΑΙ ΑΙΡΕΤΙΚΩΣ ΘΕΟΛΟΓΕΙΝ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΝΥΣΣΗΣ*

ΥΠΟ
ΜΕΓΑ Λ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης πρεσβεύει μίαν *ἐμπειρικὴν* θεολογίαν, ὡς τὴν *ἀντιστοιχίαν* καὶ *νοητικὴν* ἔκφρασιν καὶ διατύπωσιν τῆς εἰς Θεὸν *πιστευούσης* ὑπάρξεως, τὴν ὁποίαν ὀρίζει μὲ τὰ γνωρίσματα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἤτοι *θεοκεντρικῶς*, ὡς «τὸ καταξιωθῆναι τὸν Θεὸν ἰδεῖν» (5:343), *χριστοκεντρικῶς*, ὡς «τὸ γνῶναι, τί σημαίνει τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα, ὧ̄ χρῆ καὶ τὸν ἡμέτερον *συμμορφωθῆναι* βίον» (5:181), ἀφοῦ «*χαρακτήρες* τοῦ *ὄντως* Χριστιανοῦ πάντα ἐκεῖνά ἐστιν, ὅσα *περὶ τὸν Χριστὸν* ἐννοοῦμεν» (5:178), *πνευματοκεντρικῶς* καὶ *ἐκκλησιοκεντρικῶς*, νοουμένων τῶν χριστιανικῶν χαρακτήρων ὡς «*καρπῶν* τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος» (5:83 ἐξ.), καὶ οὐχὶ ὡς προσωπικῶν κατορθωμάτων, διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, οὔσης τὸ Σῶμα Χριστοῦ, καὶ κυρίως εἰς τὸ τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἣτις «*ἀληθῶς* ἐστὶ Σὰρξ καὶ Αἷμα Χριστοῦ» (5:191). Ὁ Ἅγιος ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ παλαιο-χριστιανικὸν δόγμα, καθ' ὃ *ἐκτὸς* τῆς Ἐκκλησίας εἶναι *ἀδύνατος* ἢ σωτηρία, λέγων: «Εἴ τις τοῦ Σώματός ἐστιν *ἐκτὸς*, οὗτος πάντως καὶ πρὸς τὴν Κεφαλὴν *ἀλλοτρίως* ἔχει» (5:197).

— Εἰς τὰ *ἀντικειμενικά* ταῦτα, τρόπον τινά, γνωρίσματα τῆς γνησίας Χριστιανικῆς ὑπάρξεως προσθέτει ὁ Ἅγιος καὶ τὰ *ὑποκειμενικά*, τὰ ὁποῖα ὀρίζει, ἀρνητικῶς μὲν, ὡς τὸ *καθαρεῦναι* ἀπὸ πάσης κακίας: «*τοῦτο* δέ ἐστὶ, τὸ *διὰ πάντων* *καθαρεῦσαι* δεῖν τὸν μέλλοντα προσβαίνειν τῇ τῶν νοητῶν θεωρίᾳ, ὡς καὶ ψυχῇ καὶ σώματι... καὶ *διανοίᾳ*... *καθαρὸν* εἶναι καὶ *ἀκηδύλωτον*» (4:82-83), *θετικῶς* δέ, ὡς *πραγμάτως* «*δι' ὅλου*» τοῦ βίου «*πάντων τῶν* κατὰ Χριστὸν νοουμένων ἀγαθῶν»: «*ἄριον*» θέλει ἡ Γραφή «τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον» (5:178 ἐξ.). Ὁ Ἅγιος ἀρνεῖται νὰ διαχωρίσει τὰς *ἀρετὰς* εἰς

* Περίληψις τῆς παρουσίας παρουσιάσθη εἰς τὸ συνέδριον περὶ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐν Ἀθήναις (27.9.1994). Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰ ἔργα Γρηγορίου Νύσσης γίνονται ἐκ τῆς ἐκδόσεως W. Jaeger, ὑπὸ τὰς ἀκολούθους συντμήσεις: 1 (=I, 1960), 2 (=II, 1960), 3 (=III,1, 1958), 4 (=VII,1, 1964), 5 (=VIII,1).

«κρείττονας» και «δευτέρας» και λέγει, ότι πάσαι αἱ Χριστιανικαὶ «ἀρεταὶ» «ἀλλήλων ὁμοτίμως ἔχονται καὶ δι' ἀλλήλων ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοὺς χρωμένους ἀνάγουσιν» (5:77). Βασικὴν του θεσίν ἀποτελεῖ ἡ ἄποψις, ὅτι τὸ «μέρος», τὸ «φαινόμενον», ἐκφράζει, τρόπον τινά, τὸ «καθ' αὐτό», τὴν «οὐσίαν». Ὁ Χριστιανὸς «συνιστᾶ οἰονεὶ «κάτοπρον», ἀπαστράπτων ἐν ἑαυτῷ τὰς θείας ἀκτίνας, καὶ «λύχνον», προφαίνοντα τοῖς κατὰ Θεὸν πορευομένοις». Δὲν δύναται, λοιπόν, νὰ ζεῖ ἔχων δύο φρονήματα, τὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Τοὺς οὕτω ζῶντας παρομοιάζει ὁ Ἅγιος πρὸς τὰ μυθικὰ ἐκεῖνα τέρατα τῶν «Βουκεφάλων» καὶ τῶν «Ἴπποκενταύρων», ὄντα «διφυῆ, ἐκ λογικοῦ τε καὶ ἀλόγου» (5:178 ἐξ.). Βασικὴ του θέσις εἶναι: «ὧν ὁ λόγος ὁ αὐτός, τούτων πάντως οὐδὲ ἡ φύσις διάφορος», ἀφοῦ πάσα «ἀρχὴ» «οὐκ ἀλλοτριῶς πρὸς τὰ μεθ' ἑαυτὴν ἔχει» (2:63' 5:207).

— Ὁ Γρηγόριος θέτει εἰς θαυμασίαν ἀντιστοιχίαν τὴν «ὑπερβατικότητα» τῆς Χριστιανικῆς καὶ, ἀκολούθως, θεολογούσης ὑπάρξεως πρὸς τὴν «ὑπερβατικότητα» τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν κατανοεῖ μὲ καθαρῶς ἀγιογραφικὰ κριτήρια. Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Νεοπλατωνικὸν μονισμόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν μεσαιωνικὸν *Supra-Naturalismus*, ἔνθα κατανοεῖται ἡ «ἀπόστασις» Θεοῦ καὶ κόσμου «τοπικῶς», ἤτοι ὡς μακρὰν καὶ ἐπέκεινα, — ὅπως εἶναι γνωστὸν, συμφώνως πρὸς τὸ κοσμοεἶδωλον τοῦ Δυτικοῦ Μεσαίωνος, ὁ Θεὸς κατῴκει εἰς τὸν Οὐρανὸν τῶν Οὐρανῶν, ἐνῶ τὰ ἐπὶ Γῆς πάντα εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν «ἀντιπρόσωπόν» του, τὸν Πάπαν —, παρέχει ὁ Γρηγόριος μίαν *μοναδικὴν* κατανόησιν τῆς θείας «ὑπερβατικότητος». Ἀποστρεφόμενος τὸν *Dualismus*, ἀπορρίπτει «τὴν τοπικὴν ἀπόστασιν» τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου, λέγων ὅτι δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐννοεῖται «τὸ στοιχεῖον τοῦ Οὐρανοῦ καθάπερ τι *κεχωρισμένον* ἐνδιαίτημα Θεοῦ»· «ἡ ἀπόστασις» δὲν εἶναι «τοπικὴ». Περαιτέρω δὲ προχωρεῖ οὗτος εἰς ἓν εἶδος Μονισμού, ὅστις τὸν φέρει ἐγγὺς τοῦ Πανθεϊσμοῦ, — αἱ θέσεις του ἀπηχοῦν ἀντιστοιχοῦς ἐκφράσεις ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν νεωτέρων: Bruno, Spinoza, Hegel κ.λπ. Ἀναφέρει περὶ τοῦ Θεοῦ: «τὸ Θεῖον, κατὰ τὸ ἴσον ἐν πᾶσιν ἐστὶ, καὶ διὰ πάσης ὡσαύτως διήκει τῆς κτίσεως, καὶ οὐδὲν ἂν χωρισθὲν τοῦ ὄντος ἐν τῷ εἶναι μένοι, ἀλλ' ὁμοτίμως ἐκάστου τῶν ὄντων ἢ θεία Φύσις ἐφάπτεται, πάντα τῇ περιεκτικῇ δυνάμει ἐντὸς ἑαυτῆς περιεργουσα». Τὴν ὄντολογικὴν διαφορὰν Θεοῦ καὶ κόσμου δὲν ἀντιμετωπίζει ὁ Ἅγιος εἰς τὸ δίλημμα *Dualismus* ἢ *Monismus*, ἀλλὰ, ἐκτὸς τῆς τριαδικῆς ὑποστατικότητος, εἰς τὴν ἀγιογραφικὴν ἔννοιαν τῆς *καθαρότητος* ἢ *ἀγιότητος*, ἣτις ἀποδίδεται, εἰς τὸ ἀπόλυτον, εἰς τὸν Θεόν, διὰ τῆς εἰκόνας, ὅτι κατοικεῖ εἰς τὸν Οὐρανόν: «τὸ μὴ ἀφωρῖσθαι κατ' ἐξαίρετον τῷ Θεῷ τὴν οὐράνιον

οἴκησιν». Καὶ ἀλλαχοῦ ἀναφέρει, ὅτι τὸ «καταβαίνειν τὸ Θεῖον... μὴ τοπικῶς, ἀλλὰ συγκατάβασιν» ἐννοεῖ (3:143). Ἐκ τούτων δὲ συνάγει καὶ τὰς ἀκολουθίας περὶ τοῦ «ὑπερβατικοῦ» χαρακτήρος τῆς Χριστιανικῆς ὑπάρξεως, οὐχὶ ὡς *φυγῆς* τινος ἐκ τοῦ κόσμου: πρὸς τὰ Ἄνω, πρὸς τὰ Ἔσω, πρὸς τὴν Ἐρημον κ.λπ., ἢ ἐκ τινων τῶν ἐν αὐτῷ ἀγαθῶν, ἀλλ' ὡς «τῶν γηίνων παθῶν *καθαρεύειν*»: «τὸ καθαρεύειν κακίας ἢ Ἄνω λήξις» (5:138 ἐξ.).

— Τὴν Χριστιανικὴν ταύτην ὑπαρξιν θεωρεῖ ὁ Γρηγόριος ὡς τὴν ἀναγκαίαν προ-ὑπό-θεσιν τοῦ ὀρθῶς θεολογεῖν. Ὅπως ἐλέχθη, ἡ θεολογία, κατὰ τὸν Γρηγόριον, ἔχει *ἐμπειρικὸν* χαρακτήρα, οὐσα νοητική, συστηματική, ἐκφρασις καὶ διατύπωσις τοῦ πιστευομένου καί, ἐκφεύγουσα, ὡς ἐκ τούτου, τῶν ἀκροτήτων τοῦ θεολογικοῦ Rationalismus ἢ Pietismus ἢ Irrationalismus κ.λπ. Αὕτη, οὐσα «διδασκαλία,... ὡς ἐπιζήτησις Θεοῦ», ὁμολογεῖ «*ἔργω* καὶ οὐχὶ *ῥήματι* τοῦ Ἁγιασμοῦ τὴν δύναμιν», «τοῖς ἔργοις *πρὸ* τῶν λόγων», ἢ μάλλον: «τοῦ βίου τοῖς λόγοις *συμ-φθεγγομένου*» (5:173· 185).

— Ἡ *γνωσικὴ* προσέγγισις τοῦ Θεοῦ γίνεται μόνον δι' *ἐξομοιώσεως* τῆς ἰδίας ζωῆς πρὸς Αὐτόν. Τὸ «*ιδεῖν τὸν Θεόν*» ἐξισοῦται πρὸς «τὸ ἀκολουθεῖν τῷ Θεῷ», καὶ τούτο πρὸς τὸ νὰ γίνει τις ἀγαθός, ὅπως εἶναι ὁ Θεός: «Ἀγαθὸν γὰρ ἀγαθῷ οὐκ ἀντι-βλέπει, ἀλλ' ἐπεταί» (4:121). Βασικὴ, θεολογικὴ, ἀρχὴ του εἶναι: «Τὸ Ὅμοιον προσεγγίζεται διὰ τοῦ Ὁμοίου» καὶ ὁ Καθαρὸς διὰ τοῦ καθαροῦ (1:149 ἐξ.). Συνεπῶς ὅλα τὰ ἰδιάζοντα γνωρίσματα τῆς Χριστιανικῆς ὑπάρξεως προσδιορίζουν, πολλῶ μάλλον, καὶ τὴν θεολογοῦσαν ὑπαρξιν.

Ἐν προκειμένῳ ἀντιτίθεται ὁ Ἅγιος πρὸς πᾶσαν τάσιν παραμερισμοῦ ἢ ὑποτιμήσεως *δογμάτων* τινῶν τῆς πίστεως, ὡς δῆθεν δευτερευόντων κ.λπ., ὅπως ἔπραξε καὶ πρὸς τὴν τάσιν παραθεωρήσεως ἀρετῶν τινων, ὡς ἐπουσιωδῶν, διὰ τὸ Χριστιανικῶς ζεῖν.

Ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ Γρηγόριος *σὺνδεμιάς* ἀγιογραφικῆς μαρτυρίας παραθεωρεῖ τὸ *οἰκεῖον* περιεχόμενον, ἀπαιτεῖ δὲ *ὄλων* τὰ περιεχόμενα νὰ ἔλθουν εἰς φῶς καὶ εἰς τὸν οἰκεῖον αὐτῶν τόπον, ὡς ὄντα ὄψεις τῆς μιᾶς θείας Ἀληθείας· τυχὸν δὲ ἀπόρρητις ὄψεων ταύτης ἄγει εἰς παραμόρφωσιν καὶ διαστροφῆν αὐτῆς, μὲ ἀσυλλήπτους, καταστρεπτικὰς, ἀκολουθίας, ἀγούσας εἰς ἐκτροπὴν ἐκ τῆς ὀρθῆς πίστεως εἰς τὸν *ἀληθινὸν* Θεόν, εἰς ψευδο-θρησκευτικότητες καὶ εἰς ἀπώλειαν τῆς σωτηρίας. Τὸ *Δόγμα*, ὡς ὀρθῆ ὀριοθέτησις τῆς ἀποκεκαλυμμένης θείας ἀληθείας, ἀποτελεῖ οὐχὶ νοητικὸν καὶ ἰδεολογικὸν ἀξίωμα, ἀλλὰ «ὄρον» ὀρθῆς εἰς Θεὸν πίστεως, διὰ τῆς ὁποίας καὶ μόνης καθίσταται δυνατὴ ἡ σωτηρία, κατὰ τὸ Ἰω. 17,3: «Αὕτη ἐστὶν ἡ Αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί Σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὄν

ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν», ἥτοι φέρει, ἀκραιοφνῶς, *σωτηριολογικὸν* χαρακτήρα. Ἐκ τούτου δὲ κατανοεῖται καὶ ἡ ὑπὸ τῶν θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας, ἀνυποχώρητος, ὑπεράσπισις αὐτῶν κατὰ πάσης τάσεως διαστροφῆς ἢ συμβιβασμῶν, μέχρι θυσίας καὶ τῆς προσωπικῆς των ζωῆς. Δι' αὐτούς ἡ ἀπώλεια τῆς *ὀρθῆς* πίστεως, ἣτις ἐκφράζεται διὰ τῶν δογμάτων, ἦτο συγχρόνως ἀπώλεια καὶ τῆς προσωπικῆς σωτηρίας των· οὕτω δὲ ἔπαυεν ἡ ζωὴ των νὰ ἔχει νόημα. Εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι, ἐὰν ἔξει σήμερον ὁ Γρηγόριος, καὶ οἱ λοιποὶ Καππαδόκαι καὶ μεγάλοι θεολόγοι τῆς Ἐκκλησίας, θὰ ἀπεδοκίμαζεν ὅλους ἐκείνους τοὺς θεολόγους, ποὺ συνυπογράφουν μετὰ τῶν Αἰρετικῶν κοινά, *δογματικά*, κείμενα, — καὶ συμβαίνει, παραδόξως, νὰ πράττουν τοῦτο, κατὰ πλειοψηφίαν, οἱ θεωρούμενοι ὡς «συντηρητικοί»!

— Ὁ Γρηγόριος ἀπορρίπτει, λοιπόν, τὸ «ψαλίδισμα» τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, διὰ τῆς περικοπῆς ἢ τῆς παραλείψεως «ὄψεων» αὐτῆς. Τὰ κείμενά του εἶναι πλήρη αὐστηροτάτων παραινέσεων «κατὰ τῶν προσιθέντων τι ταῖς θείαις φωναῖς ἢ ὑφαίρειν τολμώντων» (2:287) καὶ ἀπαιτεῖ «τὴν *δι' ὅλου* τοῦ Μυστηρίου ἀληθῆ μόρφωσιν τῆς εὐσεβείας» ὑπὸ τῆς Θεολογίας, ὅπως ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς γνησίους Χριστιανοὺς ἢ «*δι' ὅλου* τοῦ βίου» των κατάφασις καὶ πραγμάτωσις *συμπάσης* τῆς κατὰ Χριστὸν ἀληθείας. Εἰς ἓνα ἀπόηχον καὶ τῶν σημερινῶν διαλόγων μετὰ τοὺς Αἰρετικούς καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῶν «μονοθειστικῶν» θρησκειῶν προκαλεῖ, ὡς ἀκολούθως: «Τί, οὐν»; Ἐπειδὴ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι πιστεύουν εἰς ἓνα Θεόν, καὶ οἱ Μανιχαῖοι περιφέρουν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, «διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὺς *ἐν Χριστιανοῖς* ἀριθμήσομεν» (3:101); Ὡς ἄλλος δὲ ἀπόστολος Παῦλος κρίνει «καὶ τὴν *ἐν ὀλίγῳ* παρατροπῆν τῶν παραδοθέντων ρημάτων ἐσχάτην βλασφημίαν τε καὶ ἀσέβειαν», «οὔτε ὑφαίρεισιν οὔτε παραλλαγῆν οὔτε προσθήκην» τῆς θείας Ἀληθείας δεχόμενος, ἣτις «οὔτε ἐξ ἀνθρώπων ἐστὶν οὔτε δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (2:312-313). Πᾶς κίνδυνος παραποιήσεως «τοῦ θείου Δόγματος» δὲν εἶναι «ἀκίνδυνος», λέγει ὁ Ἅγιος: «οὐ γὰρ μικρὸν, ἐνταῦθα, τὸ παρὰ μικρὸν» (3:42).

— Περαιτέρω θέτει ὁ Γρηγόριος τὸ *γνωσιολογικὸν* ἐρώτημα, εἰς ὅλην τὴν ὀξύτητά του, ἥτοι, πῶς φθάνομεν, ἐὰν συμβαίνει τοῦτο, εἰς γνῶσιν τῶν ὄντων καί, ἀπωτέρας, εἰς γνῶσιν τοῦ ὄντως ὄντος, δηλ. τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπαντᾷ κατὰ τὸν πλέον *σύγχρονον* τρόπον. Ὁ Εὐνόμιος, μετὰ τοῦ ὁποίου εὐρίσκετο εἰς διαρκῆ φιλοσοφικο-θεολογικὴν ἀντιπαράθεσιν, ὑπεστήριξεν, ὅτι εἶναι προσιτὴ καί, ἀκολούθως, γνωστὴ ἡ «*οὐσία*» τῶν ὄντων καὶ τοῦ Θεοῦ, — μία διδασκαλία, τὴν ὁποίαν πρεσβεύει ὁ Καθολικισμὸς, εἰδικώτερον δὲ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης, ὁ Λατίνος μοναχὸς Βαρλαάμ, εἰς τὴν πρὸς τὸν Ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν ἀντιδικίαν του,

ἐκ τῶν σημερινῶν δὲ ὁ J. Auer, εἰς τὴν Δογματικὴν του κ.λπ.

– Ἡ ἀπάντησις τοῦ Γρηγορίου δὲ εἶναι ἐκείνη, ποῦ ἔδωκεν ἡ Φιλοσοφία, ἀπὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἐξῆς, διὰ τῶν ἐμπειρικῶν, Ἄγγλων, φιλοσόφων, τοῦ Im. Kant, καὶ κατὰ τὸν 20ὸν αἰ., διὰ τοῦ Neo-Positivismus, τῆς Φυσικῆς κ.λπ., ὅτι δηλ. ἡ γνῶσις τῆς «οὐσίας» τῶν ὄντων καὶ τοῦ κόσμου, ἐν τῷ συνόλω του, ἦτοι τοῦ «ὄντος καθ' αὐτό», εἶναι ἀδύνατος, καὶ ὅτι ὑπάρχει γνωστικὴ προσέγγισις μόνον τῶν «φαινομένων» (τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν ἐκδηλώσεων) τῶν ὄντων, τῶν ὁποίων ἀποκτῶμεν ἐμπειρίαν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων μας. Λέγει, λοιπόν, ὁ Γρηγόριος: «Ἡ κάτω φύσις, ἡ μέχρι τῶν Αἰσθητηρίων τῶν ἡμετέρων φθάνουσα, ὑπὲρ τὰ μέτρα τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶ γνώσεως» (1:250). Καὶ προκαλεῖ: «Ὁ τοίνυν τῶν ὄντων κατειληφέναι τὴν γνῶσιν κομπάζων, φανερωσάτω ἡμῖν τὴν τοῦ μύρμηκος φύσιν», ἦτοι «τοῦ μικροτάτου» τῶν ὄντων (238-239)! Ἡ γνῶσις ἀποτελεῖ λογικὴν προσέγγισιν τῶν ὄντων διὰ τῆς ἐμπειρίας τῶν «φαινομένων» καὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν καί, ἄρα, «μηδὲν περὶ τοῦ Θεοῦ γινώσκομεν (διὰ) τῶν ἐξ ἀνθρωπίνης καταλήψεως γινωσκομένων» (4:88). Ἡ θεολογία αὕτη τοῦ Γρηγορίου ἀποτελεῖ ἐν ὑπέροχον πρότυπον ἀγιο-γραφικῆς, Ὁρθοδόξου, θεολογίας, καί, παρ' ὅλον ὅτι αὕτη οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ δυτικὰ «μοντέλλα» τῆς Αὐγουστεινίου Νεοπλατωνικῆς, τῆς Ἀριστοτελικῆς Σχολαστικῆς καὶ Θωμιστικῆς καὶ τῆς Φιλοσοφικῆς θεολογίας τῶν Νέων χρόνων, ἐξακολουθοῦν οἱ Νεο-Ἕλληνες θεολόγοι νὰ θεωροῦν ὡς πρότυπον τοῦ θεολογεῖν τὸν δυτικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἐκλαμβάνοντες αὐτὸν ὡς πλέον «ἐπιστημονικὸν» καὶ ὀρθόν!

Αἱ διακρίσεις αὗται μεταξὺ «ὄντος καθ' αὐτό» καὶ «φαινομένου», ἢ, κατὰ τὴν Ὁρθόδοξον ὀρολογίαν, «οὐσίας» ἢ «φύσεως» καὶ «ἐνεργείας» ἢ «ἐνεργειῶν», ἔχουν θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὴν περὶ Θεοῦ Χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Κατὰ τὴν Ὁρθόδοξον ταύτην ἀποψιν, ὁ Θεὸς εἶναι «οὐσία», ἦτοι μυστήριον, ἀκατάληπτον καὶ ἀπρόσιτον, ἐκδηλούμενος, ὅμως, καὶ φανερούμενος ἐν ταῖς ἐνεργείαις Αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει: Οὗτος γνωρίζεται μὲν, ὄντως, ὑφ' ἡμῶν, φανερούμενος ἐν ταῖς ἐνεργείαις του, ἐνῶ παραμένει, συγχρόνως, ἄγνωστος ἐν τῇ «οὐσίᾳ» Αὐτοῦ. Οὕτω γινώσκομεν οὐχὶ τὸν Θεὸν «καθ' αὐτόν», ἀλλὰ τὰ «περὶ» τὸν Θεόν· οὐχί, «ὃ ἐστὶ, κατ' οὐσίαν, ἡ Φύσις, ... ἀλλὰ τι τῶν περὶ Αὐτὴν» γινώσκομεν (3:43). Ὑπάρχει, λοιπόν, γνῶσις τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀγνωσίᾳ καὶ ἀγνωσίᾳ ἐν τῇ γνώσει, τοῦτ' ἔστιν: ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς γνωριζόμενος, ὀριζόμενος καὶ περιοριζόμενος, ὡς ἄγνωστος δέ, ἄπειρος καὶ ἀπροσδιόριστος. Ἐκ τῆς διαλεκτικῆς ταύτης θείας Ὑπάρξεως καὶ Ζωῆς προκύπτει καὶ ἡ διττὴ λειτουργία

τῆς Θεολογίας, ἥτις, ἐν σχέσει πρὸς τὴν θείαν Οὐσίαν, ἐκδηλοῦται ἀποφατικῶς καὶ ἐν σιωπῇ, ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὰς θείας ἐνεργείας λειτουργεῖ καταφατικῶς καὶ θεο-λογικῶς. Τὴν διαλεκτικὴν ταύτην σχέσιν θείας Οὐσίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς, ὡς περι-χώρησιν μυστηρίου καὶ φανερώσεως, γνώσεως καὶ ἀγνωσίας κλπ., ἐκθέτει, εἰς εὐρείαν ἔκτασιν, ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ ὁ Ἅγιος, καθὼς καὶ οἱ μεγάλοι, Καππαδόκων θεολόγοι, κυρίως δὲ ὁ μέγας Βασίλειος. Ἡ θεία Οὐσία ἢ Φύσις, «ἡ πάντα νοῦν ὑπερέχουσα, τῶν λογισμῶν τῶν γηϊνῶν ὑπερανέστηκεν,... ὡς ἀπόρρητος καὶ ἀνέπαφος λογισμοῖς ἀνθρωπίνους»· «αὐτὴν δὲ τὴν Οὐσίαν, ὡς οὔτε διανοία χωρητὴν οὔτε λόγῳ φραστήν», ἀφήνομεν «ἀπολυπραγμόνητον», τιμώντες αὐτὴν «σιωπῇ» (1:254 ἐξ.)· «ὁ δὲ ἀνθρώπινος νοῦς, ὅσον χωρεῖ διὰ τῶν Ἐνεργειῶν διδασκόμενος, τοσοῦτον φθέγγεται»· «νοοῦμεν δέ, δι' ὧν ἐκ τῶν Ἐνεργειῶν διδασκόμεθα» (1:269· 270).

— Ἡ θεολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου ἔχει ὡς ἀφετηρίαν καὶ κέντρον τὴν *τριαδικὴν* θεότητα, ἥτοι τὰς ὑποστάσεις τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὴν περὶ αὐτῶν ἀγιογραφικὴν μαρτυρίαν. «Ἡ γὰρ εὐσεβὴς διάνοια τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον: *Οὔτε Πατὴρ χωρὶς Υἱοῦ ποτε ἐννοεῖται, οὔτε Υἱὸς δίχα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καταλαμβάνεται*. Ὡς γὰρ ἀμήχανόν ἐστιν ἀνελεθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα, μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ ὑψωθέντα, οὕτως ἀδύνατόν ἐστι Κύριον Ἰησοῦν εἰπεῖν, μὴ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ» (3:98). Οἱ Καππαδόκων θεολόγοι ὑπῆρξαν τόσον συνεπεῖς εἰς τὴν τριαδο-λογίαν των, ὥστε συχνάκις κατηγορήθησαν ὑπὸ τῶν μονοθεϊζόντων ἀντιπάλων των ἐπὶ τριθεΐα, μόλις δὲ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαις ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῶν Δυτικῶν θεολόγων (Schmaus, Moltmann κ.λπ.), ὅτι ἡ τριαδο-λογία των ἔχει *καινοδιαθηκικὴν* τὴν ἀφετηρίαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δυτικὴν Μονοθεΐαν, ἥτις ἔχει *Νεο-πλατωνικὴν-Αὐγουστίνειον* προέλευσιν. Ἐπίσης ὁ Γρηγόριος δὲν ὑπέπεσεν, εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν του, εἰς τὰς ἀκρότητας ἐνὸς Πατρο-, Χριστο-, Πνευματο-μονισμοῦ, εἰς τὰς ὁποίας παραπαίει, διαρκῶς, ὁ θεολογικὸς Προτεσταντισμὸς.

— Ἡ μέθοδος τοῦ Θεολογεῖν θέτει ἐπὶ τάπητος τὸ *Ἑρμηνευτικὸν* ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ πρόβλημα, εἶναι δὲ τόσον σπουδαία, ὅπως ἀναπτύσσει καὶ χρησιμοποιοῖ ταύτην ὁ Γρηγόριος, ὥστε ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν τελευταίως προβαλλομένην, ὡς τὴν πλέον προσήκουσαν, μέθοδον τῆς «μετα-θεωρητικῆς», *πλουραλιστικῆς*, ἑρμηνείας καὶ κατανοήσεως τοῦ Πραγματικοῦ. Ὁ Ἅγιος ἀπορρίπτει τὴν «ἀπαγωγικὴν» μέθοδον τοῦ Rationalismus (Deduktion), ὅστις ἐπιχειρεῖ νὰ γνωρίσει τὸ Πραγματικόν, ἀφορμώμενος ἐξ ὠρισμένων λογικῶν-θεωρητικῶν προτάσεων καὶ ἀξιωμάτων, καθὼς καὶ τὴν «ἐπαγωγικὴν» μέθοδον τοῦ Empirismus,

ὅστις, ἀφορμώμενος ἐκ τοῦ καθ' ἕκαστον, ἀνάγεται εἰς γενικεύσεις (Induktion), καὶ παρουσιάζει μίαν δικήν του «μέθοδον», *τὴν περιγραφικὴν ἢ συμπληρωτικὴν*, ἢ *komplementär*, εἰς τὴν γλώσσαν τῆς σύγχρονου Φυσικῆς.

Βασικὴν ἀφετηρίαν, πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς «μεθόδου» του ταύτης, ἀποτελεῖ ἡ ἀποφῆς, ὅτι ἡ θεία Ἀλήθεια εἶναι *μία καὶ ἐνιαία*, καὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτήν, ὅπου δὲ ἐμφανίζονται ἀντιφάσεις ὀφείλονται εἰς τὴν ἀδυναμίαν τῆς γνωστικῆς, ἀνθρωπίνης, δυνάμεως, νὰ συλλάβει ταύτην ἐν τῇ ὁλότητι καὶ ἐν τῇ ἀπειρίᾳ τῶν ποικίλων ὄψεων τῆς. Ἡ Θεολογία, κατὰ τὸν Ἅγιον, εἶναι «διακριτικὴ ἐπιστήμη», ἐπιζητοῦσα «εὐμεθόδως», «ἐπιτυχεῖν τῆς προεπούσης κρίσεως καὶ μὴ διαμαρτεῖν τοῦ προσήκοντος», (1:384· 3:3· 5:248). Ἐρωτᾶται δέ, «τίς οὖν ἡ μέθοδος» καὶ «τὸ κριτήριον» «πρὸς ἐναργῆ κατανόησιν τοῦ δηλουμένου πράγματος», καὶ «ἀγωγὴν, χειραγωγοῦσαν ἡμᾶς ἐξευρεῖν» τὴν Ἀλήθειαν, δεδομένου, μάλιστα, ὅτι «νοεῖ οὐχ ὁμοίως τὸ εἰρημένον (ἐν τῇ Γραφῇ) *ἐκάτερος*», ἀκόμη καὶ ἂν δύο ἀναγινώσκουν *τὸ αὐτὸ* κείμενον (1:326· 343· 290· 5:297· 2:384). Περὶ «θείων» ἐμπνεύσεων νὰ ὁμιλῶμεν, ἐν προκειμένῳ, οὐδὲν νόημα ἔχει! Ὁ Γρηγόριος ἀναζητεῖ, τρόπον τινά, «ἀντικειμενικὰ» κριτήρια ὀρθῆς ἐρμηνείας τῆς Γραφῆς.

— Ὁ Γρηγόριος δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ τὸ δύσκολον καὶ δυσκατόρθωτον τοῦ Ἐρμηνευτικοῦ ἐγχειρήματος. Ἡ ἰδία ἡ Γραφή παρέχει «ἀντικειμενικὰς» δυσχερείας, ἔχουσα, οὐχὶ σπανίως, «σκοτεινὸν λόγον», «αἰνιγματώδεις καὶ ἀσαφεῖς ρήσεις», «κεκρυμμένα» νοήματα, καὶ ὁμιλοῦσα «ἀνθρωπιστικῶς», διὰ τὴν ἀδυναμίαν αὐτῆς νὰ ἐκφέρῃ ἄλλως πῶς τὰς θείας ἀληθείας (2:11 ἐξ· 3:152· 156).

— Ὡς ἐλέχθη: Ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ, ὡς Ἐρμηνευτικὴν, τὴν *περι-γραφικὴν ἢ συμ-πληρωτικὴν μέθοδον*, ἢ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, πρὸς τὴν σύγχρονον μέθοδον τῆς *Komplementarität* τῆς Φυσικῆς ἢ τοῦ *Kontext* τῆς Πληροφορικῆς. Πρὸς τοῦτο χρησιμοποιεῖ πλήθος παρεμφερῶν, ἀλλὰ καὶ μοναδικῶν, εἰς εὐστοχίαν, ὄρων, ὁμιλῶν περὶ συμφράσεως (1:115· 404· 2:13· 122), συνεπινοήσεως (2:87), συσσημάνσεως (100), συνυπακοῆς (181), συναναφαίνεσθαι, συνημμένων (204), συναφείας (229), συναρμόξιν (3:144) κ.λπ.

— Κύριον γνώρισμα τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι, ὅτι δὲν ἀκολουθεῖ τὴν Ἀριστοτελικὴν λογικὴν περὶ μὴ-ἀντιφάσεως, ἀλλὰ, πολλῶ μᾶλλον, ἀνατρέπει αὐτήν. Ἡ Ἀριστοτελικὴ λογικὴ ὀρίζει, ὅτι δὲν δυνάμεθα ἐπὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος νὰ ἐκφέρωμεν, συγχρόνως, προτάσεις καταφατικὰς καὶ ἀποφατικὰς, π.χ. ὅτι τοῦτο ὑπάρχει καὶ, συγχρόνως, ὅτι δὲν ὑπάρχει. Διὰ τὴν λογικὴν ταύτην ἰσχύει τὸ ἢ-ἢ: ἢ αὐτὸ ἢ

ἐκείνο. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ τῶν μαρτυριῶν τῆς Γραφῆς π.χ. περὶ τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπορρίψει τὸ ἡμῖς αὐτῶν: ἢ ἐκείνας, ποὺ ὁμιλοῦν περὶ τῶν τριῶν θεῶν ὑποστάσεων, διότι εἶναι ἀδύνατον τὸ ἓν νὰ εἶναι, συγχρόνως, καὶ τρία, ἀλλ' εἶναι ἢ ἓν ἢ τρία. Ἀκολούθως δὲ ἰσχύει τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: Αἱ περὶ Αὐτοῦ ἀγιογραφικαὶ μαρτυρίαι εἶναι ἄκρως ἀντιφατικά, ἀποδίδουσαι εἰς Αὐτὸν τὰ γνωρίσματα ἐνὸς κοινοῦ ἀνθρώπου καί, συγχρόνως, προσόντα τοῦ Ἀπολύτου, τοῦ Θείου, ὅπως π.χ. ὅτι Οὗτος εἶναι ὁ «ἐκ τῶν ἄνω» ἐλθὼν, ὁ Υἱὸς ἢ Λόγος τοῦ Θεοῦ, τὸ φῶς, ἡ ἀλήθεια, ἡ ζωὴ, ὁ Σωτὴρ κλπ. Τοῦτο, ὅμως, δὲν δύναται νὰ ἀληθεύει, ἀλλ' εἶναι Οὗτος, λογικῶς, ἢ Θεὸς ἢ Ἄνθρωπος. Θὰ πρέπει, λοιπόν, τὸ ἓν μέρος τῶν μαρτυριῶν τούτων νὰ ἀπορριφθεῖ ἢ νὰ καταπιεσθεῖ ἔτσι, ὥστε νὰ ἐντάσσεται οὐχὶ πλέον εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Γραφῆς, ἀλλὰ εἰς ἐκεῖνο τοῦ Ἑρμηνευτοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπενόησεν ἡ Ἑρμηνευτικὴ πλήθος «μεθοδεύσεων» (Manipulationen) ἐκβιάσεως τοῦ νοήματος τῶν χωριῶν τῆς Γραφῆς πρὸς ὠρισμένην «ἰδεολογικὴν» γραμμὴν, ὅπως π.χ. τὴν ἀλληγορικὴν, μεταφορικὴν, ὑπαρξιακὴν κ.λπ. Διὰ τῶν λογικῶν τούτων «μεθοδεύσεων» δὲν ἀναζητεῖ ὁ Ἑρμηνευτὴς τὸ «ἐγγενὲς» περιεχόμενον τῶν ποικίλων μαρτυριῶν, ἀλλὰ κατανοεῖ ταύτας ἔτσι, ὥστε νὰ «ὁμιλοῦν» εἰς τὴν δικήν του «γλώσσαν» ἢ λογικὴν σύλληψιν. Ἔτσι δὲ ἐκβιάζει καὶ παραποιεῖ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν.

Ἀντιθέτως, ἡ Συμ-πληρωτικὴ μέθοδος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου καὶ τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας ἀντί-κειται πρὸς τὸ λογικὸν τοῦτο ἀξίωμα, οὕσα οὐχὶ ἀπο-κλειστικὴ, ἀλλὰ προσ-θετικὴ. Ἐργάζεται δηλ. αὕτη οὐχὶ μὲ τὴν ἀρχὴν ἢ αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀρχήν: καὶ αὐτὸ καὶ ἐκεῖνο, — μία ἀρχή, ἣτις ἄγει, συχνάκις, ad absurdum καί, ὅμως, διεκδικεῖ πλέον ἀσφαλῆ καὶ ὀρθὴν προσέγγισιν τοῦ Πραγματικοῦ. Ὅπως εἶναι γνωστόν, ἡ Ὁρθόδοξος θεολογία ὀρίζει τὸν Θεόν, συγχρόνως, ὡς ἀμφοτέρω: ὡς τὸ Ὄν καί, συνάμα, ὡς τὸ Μὴ-Ὄν, τὸν δὲ ὀρισμὸν τοῦτον υἰοθέτησε καὶ ὁ Hegel εἰς τὴν «διαλεκτικὴν» του, μὲ τὴν φράσιν: «Τὸ καθαρὸν Ὄν καὶ τὸ καθαρὸν Μὴδὲν εἶναι ταῦτόν», τὴν ὁποίαν ἐπεκύρωσε καὶ ὁ Heidegger: «Ἡ πρότασις αὕτη τοῦ Hegel εἶναι ὀρθή». Ἡ Συμ-πληρωτικὴ αὕτη μέθοδος ἐκφράζει μίαν ἄλλην «λογικὴν», τὴν λογικὴν τοῦ μὴ-λογικοῦ, ἣτις, ὅμως, προσεγγίζει οἰκειότερον τὸ Πραγματικόν, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ «λογικῶς», ὅτι τοῦτο εἶναι λογικόν.

— Ὁ Γρηγόριος ὀρίζει ὡς ἀκολούθως τὴν Συμ-πληρωτικὴν ταύτην μέθοδον ἐξ ἐπόψεως ἀρχῶν.

α) Ἐμμονὴ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν κειμένων τῆς Γραφῆς ὑποδηλούμενα

νοήματα, ἄνευ παρελκυστικῆς διαθέσεως, νὰ «ὀμιλήσουν» ταῦτα ἄλλως πῶς, κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν πρόθεσιν, ὡς π.χ. ἀλληγορικῶς, μεταφορικῶς, ὑπαρξιακῶς κ.λπ. Π.χ. ὅταν ἡ Γραφή ἀναφέρει: «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» ἢ «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου», ἐννοεῖ «ἐγένετο», «ἐστὶ» καὶ οὐχὶ «σημαίνει». Τονίζει μὲ ἔμφρασιν ὁ Ἅγιος: Τὰ εἰς τὸν Θεὸν ἀποδιδόμενα «ὀνόματα... *ιδίαν* ἔχει ἕκαστον ἐμπεριειλημμένην διάνοιαν» καὶ «*ιδιάζουσαν* ἔμφρασιν», ἔργον δὲ τῆς Θεολογίας εἶναι ἡ ἀπόδοσις «σαφηνείας... εἰς τὴν ἐγκειμένην τῇ φωνῇ σημασίαν», διδασκούσης «τὸ μὴ δέον» καὶ «τὸ δέον» (3:42-44). Ὁ Γρηγόριος ἐπιμένει, ὅτι ἡ «ἀντικειμενικὴ» Ἑρμηνεία θὰ πρέπει νὰ διασώζει «τὸ *οἰκείον*» καὶ «τὸ *προσῆκον*» εἰς ἕκαστον κείμενον «ἐγκείμενον» νόημα, καὶ νὰ μὴ ἐκτρέπεται εἰς «ὑποκειμενικὰς» μεθοδεύσεις παρ-ερμηνείας τῶν νοημάτων.

β) Τὰ «ἐγκείμενα» νοήματα τῶν ἁγιογραφικῶν κειμένων δὲν εἶναι *αὐτοτελῆ*, ἀλλ' ἀποτελοῦν *ὄψεις* τῆς *μᾶς* *θείας Ἀληθείας* καί, συνεπῶς, θὰ πρέπει νὰ φέρωνται εἰς συνάφειαν καὶ συνάρτησιν: 1. πρὸς τὰ «*παρακείμενα*» πρὸς αὐτά, καὶ 2. πρὸς τὸ ὅλον τῆς ἀποκεκαλυμμένης θείας Ἀληθείας. «Ἐπειδὴ γὰρ ἐφ' ἑαυτοῦ λεγόμενον τούτων ἑκάτερον *ιδιάζουσαν* ἔχει τὴν ἐρμηνείαν, ἀνάγκη πᾶσα *οἰκείαν τε καὶ συγγενῆ* τοῖς ὀνόμασι συνεπινοεῖσθαι καὶ τὴν σχετικὴν *συζυγίαν*,... (ἵνα) μετὰ τοῦ *πρωτοτύπου* καὶ τοῦ *συνεζευγμένου* ἀκούηται» καὶ διασώζη «τὴν *οἰκείαν* ἕκαστον καὶ *συνημμένην* τοῦ δηλουμένου συγγένειαν» (2:87). Ἀρχικῶς ἐξετάζομεν, «ἐκ τῆς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον *συμφράσεως* τῶν ρημάτων, εἴ τι σαφὲς ἢ τῶν *παρα-κειμένων* ἀνάγνωσις ἔχει» (2:13), μετὰ δὲ «*συν-αρμόζομεν*» τὸ συγκεκριμένον νόημα πρὸς τὰ κεντρικὰ νοήματα καὶ τὸ ὅλον τῆς θείας Ἀληθείας. Οὕτω δὲ χωροῦντες, πειθόμεθα, ὅτι «τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς εἰρημένα» οὐχὶ «*ἐναντίωσίν*» τινα ὑπέχουν, ἀλλὰ «*συναδὸν καὶ σύμφωνον τὸ πᾶν τῷ παντί* τυγχάνει» (3:78). Ἐδῶ διατυπώνει ὁ Ἅγιος τὴν ἀρχὴν τῆς *coincidentia oppositorum*, τὴν ὁποῖαν ἀνέπτυξεν εἰδικώτερον ὁ δυτικὸς θεολόγος N. Cusanus, γνωστὸς διὰ τοὺς δεσμούς του μὲ τὴν Ἀνατολήν, ὡς ἀποσταλεῖς ὑπὸ τοῦ Πάπα εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ μεσολαβήσει πρὸς ἐπανένωσιν, καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν αἱ ἀντιθέσεις τῶν θείων ἀληθειῶν εἶναι φαινομενικαί, ἐνῶ εἰς τὸ βάθος συμπίπτουν καὶ ταυτίζονται.

γ) Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἔρχονται εἰς φῶς καὶ αἱ «*ἀντιφάσεις*» τῶν μαρτυριῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, οὐχὶ βεβαίως πρὸς ἀπόρριψιν τῆς μᾶς ἢ τῆς ἄλλης ὄψεως, ἀλλὰ πρὸς ἐνταξιν τούτων εἰς οἰκείας καὶ συγγενεῖς πρὸς αὐτὰς συναφείας. Π.χ. Μαρτυραὶ τῆς Γραφῆς, ὀμιλοῦσαι περὶ *θειῶν* «ιδιοτήτων» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, κείνται εἰς ἀντί-φασιν

πρὸς ἄλλας, αἵτινες ὑπεμφαίνουσι *ἀνθρωπίνας* «ἀδυναμίας» Αὐτοῦ καί, ὡς ἐκ τούτου, δὲν ἐντάσσονται εἰς τὰς αὐτὰς «κατηγορίας» τοῦ Πραγματικοῦ. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὁ Γρηγόριος εἶναι λίαν σαφής: «...οὐδαμῶς συγχωρητέον αὐτῷ συναρμόζειν ἀλλήλοις τὰ *ἀκοινώνητα* καὶ προσκολλάν τὰ *ἀσύμβατα*» (3:144) ἔτσι, ὥστε νὰ ἐπισύρονται «τὰ μηδὲν κοινωοῦντα τοῖς ζητούμενοις εἰς ἀπόδειξιν τῶν προκειμένων» (2:228). Ἡ Αἴρεσις «διὰ τῶν ἀνοικειῶν τε καὶ ἀπροσκόλλων κατασκευάζειν ἐπιχειρεῖ τὴν ἀσέβειαν» (2:398). Ἐκεῖ δὲ ἐνθα γίνεται τὸ «διακρίνειν,... ἀδιακρισίας», ἀδύνατον, συμβουλευεῖ ὁ Ἅγιος εἰς τὴν θεολογίαν νὰ τηρεῖ «σιωπὴν» καὶ οὐχὶ νὰ προβαίνει εἰς ἐκκαθαρίσεις καὶ ἀπορρίψεις τῶν περιεχομένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς: «τούτου δὲ τὸ μὲν κατὰ τὴν σύμφρασιν ἀσυνάρτητον *σιωπάσθω*» (2:229· 262).

δ) Ἐφαρμόζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπαληθεύσεως ἢ τῆς διαψεύσεως παντὸς δόγματος, ἐξαγομένου, ἐρμηνευτικῶς, ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, «ἐκ τῶν *ἀκολουθιῶν*» ἢ «ἐκ τοῦ ἀκολουθίου» αὐτοῦ. Τὴν ἀρχὴν ταύτην χρησιμοποιεῖ σήμερον, εἰς εὐρεῖαν κλίμακα, ἡ Φιλοσοφία τοῦ Neo-Positivismus, κατ' ἐξοχὴν δὲ οἱ φιλόσοφοι K. Popper καὶ H. Albert. Ὁ Γρηγόριος ὀρίζει, ὡς ἀκολουθῶς, τὸ δόγμα ὡς «ἀρχὴν»: «Ἀρχὴ δὲ παντὸς πράγματος οὐκ ἄλλοτριῶς πρὸς τὰ μεθ' ἑαυτὴν ἔχει» (5:207). Ἐκαστον δόγμα ἔχει μίαν, τρόπον τινά, «λογικὴν ἀκολουθίαν» (2:249) πρὸς τὰ ἐφεπόμενά του, δὲν δύναται δηλ. νὰ ἀντιφάσκει πρὸς τὰς προ-εκτάσεις του ἔτσι, ὥστε, μαρτυρούσης τῆς Γραφῆς, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐποίησε, ὄντως, θαύματα, νὰ ἀρνούμεθα π.χ. τὴν Θεϊότητα Αὐτοῦ, ἀφοῦ μόνον ὁ Θεὸς ἐπιτελεῖ θαύματα. Ὅπως, προκειμένου περὶ τῶν Χριστιανῶν, ἰσχύει τό: «Ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς» (3:131), οὕτως ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ δόγματος: «ἐκ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἀναδεικνύεται ἡ ἀτοπία» ἢ μὴ αὐτοῦ (2:236· 15· 30· 82-83· 3:150· 191)· «ἐκ τῆς ἀκολουθίας τῶν ἐξητασμένων εὐκόλως σαφηνίζεται» ἢ ὀρθότης ἢ μὴ τῶν δογμάτων (1:98).

ε) Ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ, ὡς Ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴν τῆς θεολογίας, καὶ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν «τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας» (3:120), δεχόμενος, ὅτι «ἐκ τῶν *κοινῶς ὁμολογουμένων* τὰ ἀμφιβαλλόμενα δέχεται τὴν λύσιν» (3:31). Ἡμεῖς «ἐπὶ τῶν *ἐγνωσμένων* τὴν πίστιν ἀμετάθετον ἔξομεν», ὡς οὖσαν τὸ σταθερὸν θεμέλιον, «δι' οὗ τὸ ἀμφίβολον τῆς διανοίας ἡμῶν ἐρείδεται», τοῦτ' ἔστι «τὴν παράδοσιν, ἣν παρὰ τῶν Πατέρων διεδεξάμεθα, φυλάξομεν εἰς αἰεὶ βεβαίαν τε καὶ ἀκίνητον» (3:38-39). Εἰς τοῦτο δὲ ἔγκειται καὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ «ἐκκλησιαστικῶν» θεολόγων καὶ Αἰρετικῶν: Οἱ μὲν, βασιζόμενοι «ἐπὶ τινος ἀναντιρρήτου βάσεως», ὡς «διὰ τινος ὁμολογουμένης ἀρχῆς», «οὕτω τοῖς ἀκολουθῶσι ἐναγωνίζονται», «συναποδεικνύοντες τὸ ἀμφίβολον», οἱ δὲ

Αἰρετικοί, ἀπορρίπτοντες πάσαν αὐθεντίαν καὶ παράδοσιν, «ἀπὸ τῶν ἀμφισβητουμένων ἀρχονται καὶ ὡς ἀποδεδειγμένον τὸ ἀμφιβαλλόμενον ἀρχὴν τῷ ἐφεξῆς διδόασιν λόγῳ» (2:81-83). Ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς ἀφετηρίας ἐκ «τῶν ἀμφισβητουμένων» εἶναι καθαρῶς φιλοσοφική, —διετύπωσε δὲ ταύτην, μὲ συνέπειαν, ὁ R. Descartes.

—Ὁ Ἅγιος θεωρεῖ, ὡς «κοινῶς ὁμολογούμενα» οὐχὶ οἰανδήποτε παράδοσιν, ἀλλὰ τὸ κέντρον τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θείας Ἀληθείας, θέτων τὸ αὐτὸ κριτήριον ἐρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὸ ὁποῖον ἔθηκε, πολὺ ἀργότερον, καὶ ὁ Λούθηρος, ἦτοι πᾶν, «ὄ,τι εἰς Χριστὸν ἄγει». Λέγει δὲ χαρακτηριστικῶς: «πᾶν, ὃ μὴ εἰς Χριστὸν βλέπει, ἢ ρῆμα ἢ ἔργον ἢ νόημα, εἰς τὸ ἀντικείμενον τῷ Χριστῷ πάντως ὄρα» (5:211). Ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου, ἀπορρίπτει οὗτος «τὴν ἐπικρατούσαν *συνήθειαν* (ὡς) νόμον καὶ κανόνα τοῦ ὀρθοῦ ποιεῖσθαι λόγον», ἐκτὸς ἐὰν αὕτη «ἰσχυρόν ἐστιν εἰς ὀρθότητος ἀπόδειξιν» (3:5).

στ) Τέλος ἀπορρίπτει οὗτος τὴν διὰ «*συρραφῆς*» χωρίων «ἀποδεικτικῆν» μέθοδον, ἣτις ἐπιζητεῖ «οὐχ ὅπως ἐρμηνεύσῃ τι τῶν νοηθέντων, ἀλλ' ὅπως κατὰ τῶν λέξεων ἐπισύρηται κατηναγκασμένα νοήματα» διὰ τῆς περισυλλογῆς «τῶν εὐηχοτέρων φωνῶν ἐκ συγγραμμάτων τινῶν,... ὥσπερ οἱ πτωχοὶ δι' ἀπορίαν ἐσθῆτος ἐκ ρακωμάτων τινῶν τοὺς χιτῶνας ἑαυτοῖς περικεντοῦντες συρράπτουσιν...» (1:263). Ἡ μέθοδος αὕτη, ἣτις παραμένει εἰς «τὸ γράμμα» καὶ δὲν ἀναζητεῖ δι' αὐτοῦ τὸ ἐγκείμενον «πνεῦμα», «ἰουδαῖζει» (1:283).

—Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος αἰσθητοποιεῖ τὴν δικήν του, περιγραφικῆν, μέθοδον εἰς μίαν *συγκεκριμένην* θεολογικῆν διαμάχην, τὴν ὁποίαν εἶχε πρὸς τὸν αἰρεσιάρχην Εὐνόμιον, στρεφομένην περὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ὁ Εὐνόμιος, δεινὸς φιλόσοφος, ὅπως ἦτο, κατενόει καὶ ἠρμήνευε τὴν Ἁγίαν Γραφήν μὲ καθαρῶς λογικὰ κριτήρια. Ἀφορμώμενος ἐκ τῆς Νεο-πλατωνικῆς θέσεως, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι Ἐν καὶ οὐχὶ πολλὰ, καὶ ὅτι τὸ Ἐν τοῦτο εἶναι εἰς τὴν Γραφήν, ἀδιαμφισβητήτως, ὁ Πατὴρ, ὑπεβίβαζε τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς «γεννηθέντα» Υἱὸν εἰς τὸν χώρον τοῦ Κτίσματος, δηλ. τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, ὅπως παλαιότερον καὶ ὁ Ἄρειος. Ὡς ἀπόδειξιν δὲ προσεκόμιζε πλήθος σχετικῶν μαρτυριῶν τῆς Γραφῆς; ἣτις ἐπιβεβαιώνει, ὄντως, τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ αὐτόν.

—Ὁ Γρηγόριος ἐπικυρώνει, μὲ τὴν σειρὰν του, τὴν θέσιν ταύτην τοῦ Εὐνομίου περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς ἀνθρώπου, πλὴν ὅμως κλονίζει τὸν ἰσχυρισμὸν του, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦτο *μόνον* ἀνθρώπος. Διὸ καὶ ἐρωτᾷ τὸν Εὐνόμιον, πῶς κατανοεῖ ὅλας ἐκείνας τὰς μαρτυρίας τῆς Γραφῆς, αἵτινες ἀποδίδουν εἰς τὸν Ἰησοῦν καὶ *ἀπόλυτα*, δηλ. *θεῖα*, προσόντα, ὅπως π.χ ὅτι Οὗτος εἶναι ὁ Υἱὸς ἢ ὁ Λόγος

τοῦ Θεοῦ, ὁ «ἐκ τῶν ἄνω» ἐλθὼν, ἡ ζωὴ, ἡ ἀλήθεια, τὸ φῶς, ὁ σωτήρ, ὁ ποιῶν θαύματα κ.λπ. Ὁ Εὐνόμιος δὲν ἔχει ἄλλην ἐπιλογὴν ἢ νὰ παρερμηνεύσει τὰ χωρία ταῦτα, βιάζων τὸ περιεχόμενον αὐτῶν πρὸς ἄλλας, ἀνοικτεῖους, κατευθύνσεις, κατὰ τὴν μέθοδον τῆς ἀλληγορίας, τῆς μεταφορᾶς, τῆς ἀναλογίας, τῶν «ὑπαρξιακῶν» ἐμπειριῶν τῶν πιστευσάντων εἰς Αὐτὸν κ.λπ., διὰ νὰ «ἐναρμονίσει» ἔτσι ταῦτα πρὸς τὸ ἀξίωμα του: Ὁ Χριστὸς εἶναι *μόνον* ἄνθρωπος.

— Περαιτέρω προχωρεῖ, ὅμως, ὁ Γρηγόριος εἰς ἀντεπίθεσιν, με βάσιν πάντοτε τὴν φιλοσοφικὴν λογικὴν τοῦ Εὐνομίου, καὶ συνάγει: Ἄφου ὁ Χριστὸς εἶναι *μόνον* ἄνθρωπος, φέρει ἅπαντα τὰ ἰδιώματα *μόνον* τοῦ κτιστοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου, καὶ δὴ οὐχὶ *μόνον* τοῦ σχετικοῦ καὶ τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς *ἀμαρτωλότητος* καί, συνεπῶς, «μηδενὸς ὄντος τῶν ὅσα ὁ Υἱὸς ἐστίν, πάντα τὰ ἐναντία περὶ Αὐτὸν εἶναι λέγειν: ἀντὶ τοῦ φωτὸς τὸ σκότος, ἀντὶ τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, ἀντὶ τῆς ζωῆς τὸν θάνατον, ἀντὶ τοῦ καλοῦ τὸ κακόν». Οὕτω δὲ ἀπέδειξε «τὴν ἐκ τῆς ἀκολουθίας ἀτοπίαν τοῦ δόγματος» τοῦ Εὐνομίου (2:234-236).

— Τέλος προβαίνει ὁ Γρηγόριος εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ κατανόησιν τῆς Γραφῆς μετὰ τὴν δικήν του, συμ-πληρωτικὴν, μέθοδον, ἣτις ἔχει ὡς ἀκολούθως πῶς: Ἡ Γραφὴ ὁμιλεῖ, εἰς ὅλην τὴν ἕκτασίν της, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι «εἷς» καὶ οὐχὶ δύο ὄντα ἢ ἄτομα· καὶ ἀκόμη, ὅτι Οὗτος εἶναι ἄνθρωπος· καὶ ἀκόμη, ὅτι Οὗτος εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεός, καὶ συμπεραίνει ὁ Ἅγιος: Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι εἷς καὶ ἄνθρωπος καὶ Θεός. Ἐτσι φέρει ὅλα τὰ περιεχόμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, πὸ ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς φῶς καὶ εἰς τὴν οἰκείαν αὐτῶν σημασίαν, χωρὶς νὰ βιάζει ταῦτα πρὸς ἀνοικτεῖους κατευθύνσεις καὶ ἐρμηνείας.

Ἄκριβῶς δὲ τὴν θεολογίαν ταύτην ἐξέφρασεν ἡ ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῇ σύνοδος, ἣτις διετύπωσεν εἰς τὸν «χριστολογικόν» ὄρον της τὸ ἀπαντῶμενον εἰς τὴν Γραφὴν «παράδοξον» καὶ «μυστήριον», ὅτι δηλ. ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι εἷς καὶ εἶναι, συγχρόνως, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ τριαδικοῦ δόγματος, τὸ ὁποῖον διατυπώνει τὸ «παράλογον», ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀμφοτέρω: εἷς καὶ τρεῖς. Τοιαύτας προτάσεις δὲν ἀνέχεται ἡ Λογικὴ, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς εἶναι ἢ εἷς ἢ τρεῖς, καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἢ Θεὸς ἢ ἄνθρωπος. Καὶ ἐδῶ ἐγκτεῖται τὸ παράδοξον: Ἦλθεν ὁ προτεστάντης θεολόγος Α. Harnack, — καθὼς καὶ πολλοὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτόν, ἀκόμη δὲ καὶ ἡμέτεροι θεολόγοι —, καὶ ἔγραψεν ἐν κολοσσαίων ἔργον διὰ νὰ «ἀποδείξει» ὅτι ἡ Ἐκκλησία, διὰ τῶν δογμάτων της, «ἐξελλήνισε», δηλ. ἐξελογίκευσε, τὸ περιεχόμενον τῆς Χριστιανικῆς

πίστεως, ἐνῶ συνέβη τὸ τελείως ἀντίθετον, ἦτοι ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, καίτοι ἐχρησιμοποίησε τοὺς Ἑλληνικοὺς φιλοσοφικοὺς ὅρους, «ἔσπασε» τὴν Λογικὴν τοῦ ἦ-ἦ, περιορισθεῖσα εἰς προσθετικὰς προτάσεις: καὶ-καί, διὰ τῶν ὁποίων διασώζεται τὸ πλήρες περιεχόμενον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως καὶ ἐκφαίνεται, συγχρόνως, τὸ παράδοξον καὶ τὸ μυστήριον τῆς πίστεως.

— Εἰς τὸν χῶρον τῆς συγχρόνου *Μικρο-Φυσικῆς* συνετελέσθη, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, μία ἀνάλογος ἐπανάστασις, ὅταν διεπιστώθη, ὅτι ὁ μικρό-κοσμος δὲν ὑπακούει εἰς τὴν παραδοσιακὴν λογικὴν τοῦ ἦ αὐτὸ ἦ ἐκεῖνο, καὶ ἐκφαίνονται τὰ ἠλεκτρόνια καὶ τὰ φωτόνια, κατὰ τὰς πειραματικὰς ἐρεῦνας, ἄλλοτε μὲν ὡς μόρια, ἄλλοτε δὲ ὡς κύματα, ποτὲ δὲ μόνον ὡς μόρια ἢ μόνον ὡς κύματα. Καὶ ἡ «ἀντίφασις» αὕτη τοῦ μικρο-κόσμου δὲν εἶναι ἀπλῶς «ὑποκειμενικὴ», ὀφειλομένη, τρόπον τινά, εἰς τὴν ἀδυναμίαν ἡμῶν νὰ προσεγγίσωμεν τὸ «βάθος» τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος, ἀλλ' εἶναι «ἀντικειμενικὴ» καὶ συναφῆς πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς πραγματικότητος. Ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ τούτου ἤχθη ἡ Φυσικὴ εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν γνωστῶν θεωριῶν τῶν Κβάντων, τῶν Στατιστικῶν νόμων κ.λπ. Ὅπως ἀναφέρει ὁ διάσημος πυρηνικὸς Φυσικὸς Ν. Bohr, ὅστις καὶ πρῶτος διετύπωσε τὴν ἀρχὴν τῆς Komplementarität, ἡ Φυσικὴ ἐπανήλθε, τρόπον τινά, εἰς τὴν μέθοδον τῆς Θεολογίας, ἣτις οὐδέποτε ἔβλεπε πραγματικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνον φαινομενικὴν, λόγῳ τῆς δικῆς μας ἀδυναμίας νὰ κατανοήσωμεν τὰς βαθυτέρας συναφείας καὶ τὴν ἐνότητα αὐτῶν.

— Εἰς τὸ *Αἰρετικῶς θεολογεῖν* ἀποδίδει ὁ Γρηγόριος τὰ ἀκόλουθα γνωρίσματα: Οἱ Αἰρετικοὶ ἔχουν ἰσχυρὰν τὴν ροπὴν πρὸς τὸν *ὑποκειμενισμόν* καὶ τὸν *φιλελευθερισμόν*. Πρόκειται περὶ χαρισματικῶν, συνήθως, προσωπικοτήτων, ἐμφορουμένων ὑπὸ θείων ἐμπνεύσεων καὶ προφητικῆς συνειδήσεως, ἐξ ὧν καὶ ἡ ἰσχυρὰ προσέλκυσις ἢ ἀπώθησις ὁπαδῶν καὶ ἀντιπάλων. Οἱ Αἰρετικοὶ τοῦ εἶδους τούτου δὲν θεολογοῦν, βασικῶς, ἀλλὰ «δογματίζουν κατ' ἐξουσίαν», παραμετροῦντες τὰ τοῦ Θεοῦ «τῆ ἐαυτῶν ὑπολήψει». Ἐκλαμβάνοντες ἑαυτοὺς ὡς πνευματοφόρους ἢ μᾶλλον ὡς Παρακλήτους, προβάλλουν καὶ νέας θείας Ἀληθείας, ὡς συμπληρωματικὰς ἐκείνων τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θείας Ἀποκαλύψεως, «ἀντεγείροντες ἑαυτοὺς... ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ» καὶ φερόμενοι «ὡσπερ ἐπιδιορθούμενοι τὸν Θεόν». Οὕτω δέ, ἀπορρίπτοντες πᾶσαν ἄλλην αὐθεντίαν, ἐξυψώνουν ἑαυτοὺς εἰς τὴν ὑψίστην, τρεπόμενοι «πρὸς τὸν ἰδιωτισμόν», ἦτοι πρὸς τὸν Ἀτομισμόν καὶ τὴν ἐλευθεροφροσύνην (1:101· 105· 138· 144· 2:288· 314). Οἱ Αἰρετικοὶ οὗτοι, στερούμενοι ἀντικειμενικῶν κριτηρίων πρὸς ἔλεγχον τῶν ἰδεῶν

των, καταλήγουν «εις ἀναρχίαν... και αὐτονομίαν» (2:108), και εἰς τὸ θρησκευτικὸν παράλογον, — φαινόμενα ἐκδηλούμενα ἐντόνως και ἐν ταῖς ἡμέραις μας εἰς τὰ ποικίλα ρεύματα τῆς Νέας Θρησκευτικότητος.

Εἰς μίαν ἄλλην κατηγορίαν Αἰρετικῶν ἀποδίδει ὁ Γρηγόριος τὴν μομφὴν τοῦ *Φιλοσοφεῖν*, ἀντὶ τοῦ θεολογεῖν, εἰς τὰ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Οὗτος διακατέχεται ὑπὸ βαθυτάτης συνειδήσεως περὶ τῶν σχέσεων και διαφορῶν, αἰτίνες διέπουν Φιλοσοφίαν και Θεολογίαν, καθὼς και περὶ τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ και τῶν κινδύνων τῆς Φιλοσοφίας, χρησιμοποιουμένης ὑπὸ τῆς Θεολογίας. Εἰς τὸν χώρον τῆς Ἀνατολικῆς θεολογίας οὐδὲν ρήγμα ἐπήλθε μεταξὺ τῆς Ἀσκητικῆς και τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς θεολογίας, ὑπὸ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ θεολογία ἐχρησιμοποίησε και Φιλοσοφικούς ὄρους, πρὸς διατύπωσίν τῆς, τοὺς ὁποίους, ὅμως, ἀπέρριψεν ἡ Ἀσκητικὴ θεολογία. Κατὰ περιεχόμενον, ὅμως, τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῆς Ἀνατολικῆς θεολογίας συμπίπτουν, ὄντα πιστὴ ἔκφρασις τῶν ἀντιστοιχῶν τῆς θείας ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ Ἀποκαλύψεως.

— Ὁ Γρηγόριος δὲν ἐκφράζεται μὲ ὑποδεεστέραν περιφρόνησιν πρὸς τὴν *Φιλοσοφίαν* ἢ οἱ κορυφαῖοι Ἀσκητικοὶ θεολόγοι τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως Μακάριος Αἰγύπτιος, Ἰωάννης Σιναΐτης κ.λπ. «Ἡ Φιλοσοφία» και «ἡ ἔξωθεν παιδεύσις» εἶναι «ἀγονός τε και στεῖρα,... ὡς ἀληθῶς αἰεὶ ὠδίνουσα και μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τόκῳ» (4:36). «Τίς οὖν κοινωνία τῷ Χριστιανῷ λόγῳ πρὸς τὴν μωρανθεῖσαν Σοφίαν» (2:255); Ἡ μὲν Θεολογία εἶναι λειτουργία «χριστιανική»: προσπαθεῖ δηλ. νὰ ἐκφέρει, συστηματικῶς, τ.ἔ. ἐπιστημονικῶς, τὰ περιεχόμενα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως εἰς τὴν ἐκάστοτε ἐποχὴν τῆς. Καὶ διατυπώνει μὲν ταῦτα «λογικῶς», εἰς λογικὰς ἐννοίας, ἀλλὰ δὲν ἐπιζητεῖ τὴν ἐκλογίκευσιν αὐτῶν. Ἀντιθέτως δὲ ἡ Φιλοσοφία εἶναι καθαρῶς «ἀνθρωπίνη» ἐνασχόλησις, ἐργαζομένη διὰ μόνης τῆς ἐμπειρίας και τῆς λογικῆς, και, ὡς ἐκ τούτου, μὴ δυναμένη νὰ καταστεῖ αὐτὴ κριτήριον ἢ περιεχόμενον τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἀπορρίπτει τὴν σημασίαν τῆς Φιλοσοφίας διὰ τὴν Θεολογίαν, ἀλλ' ὅταν αὐτὴ, τρόπον τινά, «βαπτισθεῖ», ἤτοι ἀπαλλαγεῖ ἐκ τῶν «κοσμικῶν» περιεχομένων αὐτῆς και καταστεῖ κατάλληλον μέσον διατυπώσεως τῶν θείων Ἀληθειῶν διὰ τοῦ γλωσσικοῦ τῆς πλούτου. Οὕτω δὲ ἐργάζονται οἱ συνεπεῖς θεολόγοι, «οἱ τὴν ἔξω παιδεύσιν τῆ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ καθάπερ τι δῶρον προσάγουσιν, οἷος ἦν ὁ μέγας Βασίλειος,... ἀναθεῖς τῷ Θεῷ και, τῷ τοιοῦτῳ πλούτῳ, τὴν ἀληθῆ κατακοσμήσας σκητὴν τῆς Ἐκκλησίας» (4:68-69).

— Ὁ Ἅγιος, συνεπεῖς ὢν πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου ἰσχύουσαν θεολογικὴν θέσιν, καθ' ἣν, «ὁ ἐν ἀγαθῷ τινι γενάμενος ἐν τῷ Χριστῷ

πάντως ἐστί, τῷ περιεκτικῷ παντὸς ἀγαθοῦ» (4:120), ἀναγνωρίζει «πλοῦτον ἀρετῶν» καὶ εἰς «τὴν ἔξω παιδευσιν», δι' ὧν «οἱ κατὰ τὴν πίστιν ἀλλόφυλοι καλλωπίζονται» (4:68· 43· 44· 62). Ὅμως ἀπορρίπτει «τὰ ἔξωθεν δόγματα» (4:37), ὡς περιεχόμενον τῆς Χριστιανικῆς θεολογίας, ἀφοῦ «περὶ τοῦ Θεοῦ... μηδὲν γινώσκεις» δυνάμεθα ἐκ «τῶν ἐξ ἀνθρωπίνης καταλήψεως γινωσκομένων» (4:88). Ἡ Θεολογία καλεῖται, λοιπόν, νὰ ἐκφέρει «τῷ θείῳ τῆς Γραφῆς ἅλατι τὸν περὶ τοῦ Μυστηρίου λόγον» τῆς, ἀπορρίπτουσα «τὸ μεμωραμένον τῆς ἔξω σοφίας ἄλας» (3:184).

—Ὁ Γρηγόριος ἀπορρίπτει μίαν, ἀκόμη, κατηγορίαν αἰρετικῶς θεολογούντων, ἣτις εἶναι συναφῆς πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν, ἣτοι ἐκείνων, οἵτινες, ἀντὶ τῆς Χριστιανικῆς, κάμνουν *Φυσικὴν θεολογίαν* ἢ «*φυσιολογοῦν*», ὅπως ὀρίζει ταύτην ὁ Ἅγιος (1:122). Οἱ Φυσιολόγοι οὗτοι ἐργάζονται, πρὸς ἀναγωγὴν εἰς τὸν Θεόν, μὲ μέσα καὶ κριτήρια, κείμενα ἐκτὸς τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θείας Ἀποκαλύψεως, ἣτοι καθαρῶς φιλοσοφικά, ταῦτα δὲ εἶναι ἢ λογικὴ καὶ ἢ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐμπειρία, ἐπιζητοῦν δὲ «ἀνθρωπίνους λογισμοῖς», ἢ «ἐξ ἐπινοίας ἀνθρωπίνων λογισμῶν», «τῶν ἀδήλων καταστοχάζεσθαι,... καὶ τοῖς ἀπερινοήτοις ἐμβατεύειν» (1:255), «διὰ τῆς κτίσεως» καὶ δι' «τῆς τάξεως τῶν ἐν τῇ κοσμογονίᾳ δημιουργηθέντων»· ἀκόμη δὲ φιλοσοφοῦν οὗτοι περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ «διὰ τοῦ Ἀνθρωπίνου» (3:185). Τὸν δρόμον τοῦτον τῆς Φυσικῆς θεολογίας διήνυσεν ἡ Χριστιανικὴ Δύσις διὰ τῶν κορυφαίων θεολόγων αὐτῆς: τοῦ Αὐγουστίνου, ὅστις ἐθεολόγει περὶ τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, ἀφορμώμενος ἐκ τῶν ψυχικῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, καὶ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις ἐθεώρει τὴν Χριστιανικὴν θεολογίαν, ἀπλῶς, ὡς συμπληροῦσαν τὴν Φυσικὴν θεολογίαν. Κατὰ δὲ τοὺς Νεωτέρους χρόνους, κυρίως ὁ Im. Kant ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὅστις ἀπέρριψεν ὅλας τὰς *θεωρητικὰς* περὶ Θεοῦ ἀποδείξεις, καθὼς καὶ τὴν μεταφυσικὴν, ὡς τὸν διὰ τῆς Λογικῆς καὶ τῆς Φύσεως δρόμον ἀναγωγῆς εἰς τὸ Θεῖον, μὲ κύριον ἐπιχείρημα, ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι δυνατὴ μέσῳ τῶν Αἰσθήσεων, ὁ δὲ Θεὸς δὲν ἐμπίπτει εἰς τὸν χώρον τῆς ἐμπειρίας ἡμῶν.

—Συναφῶς δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ λεχθεῖ, ὅτι ὁ Γρηγόριος προ-λαμβάνει ὅλας τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις εἰς τὸ ἔργον του, μὲ ἐκπληκτικὴν ἐπιστημονικὴν συνέπειαν. Οὗτος ἀπορρίπτει πᾶσαν Μεταφυσικὴν καὶ τὴν Φυσικὴν θεολογίαν, ὡς τὸ αἴτημα γνωστικῆς καταλήψεως τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῆς Λογικῆς, «διὰ τῆς κτίσεως» καὶ «διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου», ὡς «διὰ τῶν ξένων καὶ ἀλλοτριῶν τὰς ἀποδείξεις τοῖς ζητούμενοις ἐπαγούσης» (3:185· 1:149). Ὁ λόγος: ὑφίσταται ἀγεφύρωτος ὄντολογικὴ «διαίρεσις» μεταξὺ «κτιστοῦ» καὶ «ἀκτίστου».

«*Διηρημένης* τοίνυν τῆς τε κτιστῆς φύσεως καὶ τῆς θείας Οὐσίας, καὶ οὐδεμίαν ἐπιμιξίαν ἐχούσης κατὰ τὰς γνωριστικὰς ιδιότητες, ἀνάγκη πᾶσα μὴ διὰ τῶν ὁμοίων ἐτέραν νοεῖν, μηδὲ τὰ αὐτὰ γνωρίσματα τῶν διεσθηκόντων κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον ἀναζητεῖν». «Πῶς (οὖν) ἔστι δυνατόν τὰ *ἀνομοίως* κατὰ τὴν φύσιν ἔχοντα δι' ἀλλήλων ἐπιγινώσκεισθαι» (2:209· 1:153); Τυχὸν γνώσις τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν κτιστῶν, θὰ προϋπέθετε τὸ ὁμοιον καὶ ταύτῳ τῆς φύσεως ἀμφοτέρων· «ὣν γὰρ ὁ λόγος ὁ αὐτός, τούτων πάντως οὐδὲ ἡ φύσις διάφορος» (2:63). Ἡ δὲ θεία Φύσις, ἔχουσα «τὸ ἀνόμοιον» ἐναντι τῆς Κτίσεως, ἴσταται «κρείττω καὶ ὑψηλότερον παντὸς γνωριστικοῦ σημείου»· Αὐτῇ, «ἢ πάντα νοῦν ὑπερέχουσα Φύσις, τῶν λογισμῶν τῶν γηίνων ὑπερανέστηκεν». «Μάταιος οὖν ὁ διὰ γνώσεως, τῆς μάτην φυσιοῦσης, ἐπιγνώ-
ναι τὴν θείαν οὐσίαν δυνατόν εἶναι λέγων» (1:254).

Ὁ Γρηγόριος προχωρεῖ περαιτέρω, κάμων βαθυστοχάστους καὶ λίαν ἐπικαίρους παρατηρήσεις περὶ τῆς γνώσεως, ἥτις «ἐμπειρικὴν τινα τὴν διάθεσιν ἔχει», καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν πίστιν (1:254). Οὗτος ἀπορρίπτει τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν «διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λογισμοῦ» (251) καθίσταται δυνατόν ἡ γνώσις τῆς φύσεως οὐχὶ μόνον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ὄντων τοῦ κόσμου. Ἦδη ἀνεφέρθη τὸ χωρίον: «Ὁ τοίνυν τῶν ὄντων κατειληφέναι τὴν γνώσιν κομπάζων, φανερωσάτω ἡμῖν τὴν τοῦ μύρμηκος φύσιν» (2:239)! Ἡ γνώσις εἶναι συνυφασμένη πρὸς τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν δι' αὐτῶν «ἐμπειρίαν», διὸ καὶ ἐξικνεῖται μέχρι τῶν «φαινομένων» τῶν ὄντων, τὰ ὅποια «φύσει» καὶ «καθ' αὐτὰ» παραμένουν ἀπρόσιτα. Τοῦτο δὲ δηλοῦται, μὲ σαφήνεια, ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου: «Ἡ *κάτω* φύσις, λέγει, ἢ μέχρι τῶν Αἰσθητηρίων τῶν ἡμετέρων φθάνουσα, *ὑπὲρ* τὰ μέτρα τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶ γνώσεως» (1:250). Ὑπάρχει, λοιπόν, καὶ τοῦ κόσμου, ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ γνώσις, ἀλλὰ σχετικὴ, γνωστικὴ, προσέγγισις.

— Δύο ἀκόμη, συναφεῖς, ἀπόψεις τοῦ Γρηγορίου παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον: Ἡ θέσις του, ὅτι πάσης (καὶ οὐχὶ μόνον τῆς Θρησκευτικῆς ἢ τῆς Χριστιανικῆς) γνώσεως προ-ηγείται ἡ πίστις, τ.ἔ. καὶ τῆς κοσμικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς. «*Πρότερον* δὲ ἡμᾶς εἶναι τι πιστεύειν ἐπάναγκες, καὶ τότε πῶς ἐστὶ τὸ πεπιστευμένον περιεργάσασθαι» (3:56). Καὶ εἰς ἄλλο σημείον: «Οὐκ ἔστιν ἄλλως προσεγγίσει Θεῷ, μὴ πίστεως μειτευσούσης καὶ συναπτούσης δι' ἑαυτῆς τὸν ἐπιζητούντα νοῦν πρὸς τὴν ἀκατάληπτον φύσιν» (1:253). Ὁ Γρηγόριος δίδει τὸ προβάδισμα εἰς τὴν πίστιν, ἐξ ἐπόψεως γνωστικῆς σπουδαιότητος, ἐναντι τῆς γνώσεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν γνωστικίζοντα Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, — καὶ τὴν ἀκολουθήσασαν τὴν τάσιν ταύτην Δυτικὴν θεολογίαν —, καθ' ὃν «*πλέον* ἐστὶ τοῦ πιστεύσαι τὸ γινῶναι»

(Στρωμ. 6, 14). «*Τὴν πίστιν, οὐχὶ τὴν γνῶσιν, λογίζεται ὁ Θεὸς εἰς δικαιουσίνην τοῖς ἀνθρώποις*». Ἡ πίστις εἶναι δυναμικὴ γνῶσις, ἐπίγνωσις ὡς ἐλπίς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γνῶσιν, φέρουσαν, ὡς κατάληψιν, στατικὸν χαρακτῆρα. «*Οὐ γὰρ τῶν γινωσκομένων, ἀλλὰ τῶν ἐλπιζομένων ἐστὶν ὑπόστασις· τὸ δὲ διακρατούμενον οὐκ ἐλπίζεται*» (1:254). Τὴν σχέσιν ταύτην πίστεως καὶ γνώσεως ὀρίζει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, περίπου, εἰς φιλόσοφος τοῦ Αἰῶνος μας, ὁ W. Stegmüller: «*Δὲν θὰ πρέπει νὰ παραμερίσει τις τὴν γνῶσιν, διὰ νὰ κάμει τόπον εἰς τὴν πίστιν. Ἀλλὰ, πολλῶ μᾶλλον, θὰ πρέπει νὰ πιστεύει, ἤδη, εἰς κάτι, διὰ νὰ μπορεῖ νὰ ὀμιλεῖ περὶ γνώσεως καὶ ἐπιστήμης*» (Metaphysik, Skepsis, Wissenschaft, 1969, 33). Καὶ πράγματι, ὅλον τὸ ἔργον τῆς συγχρόνου, κοσμικῆς, ἐπιστήμης στηρίζεται εἰς τινὰς ἀναποδείκτους, λογικῶς, προτάσεις «πίστεως», ὅπως π.χ.: ὁ κόσμος εἶναι ἐνιαῖος ἢ λογικὸς ἢ ἔχει νομοτέλειαν ἢ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς γνωστικὰς μας δυνάμεις κ.λπ.

— Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑτέρα πρότασις τοῦ Γρηγορίου εὐρίσκει σύγχρονον ἀπήχησιν εἰς τὸν χώρον τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν, ὅμως, οἱ Θεολόγοι ἀγνοοῦν, ἐπιζητοῦντες τὴν εἰς Θεὸν ἀγωγὴν διὰ τοῦ κόσμου καὶ τῆς λογικῆς. Λέγει δηλ. ὁ Ἅγιος, ὅτι, μὲ βάσιν τὸ ἤδη γνωστόν, οὐδέποτε ἀγόμεθα εἰς γνῶσιν τοῦ ἀγνώστου: «*τῶν δὲ ἀγνοουμένων ὁ στοχασμὸς οὐ μόνον τὸ ἀληθές, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ, πολλάκις, τὸ ψεῦδος ὡς ἀληθές ὑπολήπεται*» (1:255). Ἡ Φιλοσοφία, πολλάκις, κατηγορήσῃ τὴν Θεολογίαν, καὶ οὐχὶ ἀδίκως, ὅτι, κινουμένη ἐκτὸς τοῦ χώρου τῆς θείας ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, μὲ σκοπὸν νὰ «*πουλήσῃ*» ἐπιστημονικὸν πνεῦμα, «*ἀερο-λογεῖ*», συντάσσουσα κενὰς περιεχομένου προτάσεις, μηδεμίαν ἀξίαν ἐχούσας.

Ἐνὶ λόγῳ: Ὁ Γρηγόριος ἀπορρίπτει τὴν Φυσικὴν θεολογίαν, ὡς νόμιμον δρόμον θεογνωσίας, καὶ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν «*φυσιολόγων*» ἐκείνων, — οἱ ὅποιοι ἐγένοντο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας πολὺ ἐπικαιροὶ διὰ τῆς Θεολογίας τοῦ Περιβάλλοντος, ἥτις ἐπιχειρεῖ νὰ ἐντάξῃ τὸν ἄνθρωπον, ὀργανικῶς καὶ ἀποκλειστικῶς πλέον, εἰς τὴν Φύσιν —, οἵτινες ἐργάζονται «*ἐπηρεαστικῶς*», ἥτοι μὲ ἐξω-χριστιανικά, θεολογικά, κριτήρια, «*ἐκ Γῆς φρονοῦντες*» καὶ «*πρὸς τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν κάτω φύσιν*» βλέποντες, καὶ προβάλλοντες «*γῆϊνα δόγματα*»· ἀποκαλεῖ δὲ τούτους «*σωματικὸς θεολόγους*» (2:61· 201· 365). Θὰ ἐνόμιζέ τις, ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω ἀκούει τὴν προφητικὴν ὀργὴν τοῦ K. Barth, ἀπορρίπτοντος τὴν Φυσικὴν θεολογίαν τοῦ Καθολικισμοῦ, ὡς «*τὴν ἐπινόησιν τοῦ Ἀντι-Χριστοῦ*», ἀλλὰ δὲν συμβαίνει τοῦτο. Ὁ Γρηγόριος διατηρεῖ τὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα τῆς Θεολογίας καὶ δὲν

ἐκτρέπεται πρὸς τὸ παράλογον ἢ πρὸς τὸν *Supra-Naturalismus* ἐκείνου. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἅγιος δὲν ἀρνεῖται τὴν αἴσθησιν τῆς θείας δυνάμεως, «διὰ τῶν τῆς προνοίας λόγων καὶ τῶν ἐν τῇ κτίσει θαυμάτων ταῖς ψυχαῖς ἐλλάμπουσαν, ... οἷον ἀκτῖνά τινα καὶ θερμότητα τῆς ἡλιακῆς ἀπορρέουσαν φύσεως» (1:250), ἀλλ' ἀπλῶς ἀρνεῖται τὴν σύμμειξιν καὶ σύγχυσιν Φυσικῆς καὶ Χριστιανικῆς θεολογίας, ἥτοι νὰ καταστοῦν τὰ περιεχόμενα τῆς φυσικῆς ἀποκαλύψεως περιεχόμενα καὶ τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ ὑπερφυσικῆς.

Κατωτέρω ἐπισημαίνονται, συνοπτικῶς αἱ *Αἱρετικαὶ ἀποκλίσεις* ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, ὅπως προβάλλει ταύτας ὁ Γρηγόριος.

α) Ἡ μονομέρεια καὶ ἀκρότης τοῦ *Μονοθεϊσμοῦ*, ἔλκουσα τὴν καταγωγήν της ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, κατὰ τὸν Γρηγόριον, ἐνῶ, τῷ ὄντι, προέρχεται αὕτη ἐκ τοῦ Νεοπλατωνικοῦ Μονισμοῦ, ὅστις φιλοσοφεῖ μὲ ἀφετηρίαν τὸ Ἐν. Ταύτην δὲ ἐξεπροσώπησε, μὲ φιλοσοφικὴν συνέπειαν, ὁ Εὐνόμιος, κατὰ τοῦ ὁποίου στρέφεται τὸ κυρίως θεολογικὸν ἔργον τοῦ Γρηγορίου. Κατὰ τοῦτον, «μόνου τοῦ Πατρὸς ἡ οὐσία κυρίως λέγεται, ἡ δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος οὐκέτι», ἥτοι Θεὸς «κατ' οὐσίαν καὶ δύναμιν καὶ ἀξίαν ἐστὶν ὁ Πατήρ», «ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα λογίζονται ἐν τοῖς μὴ οὖσιν», ἥτοι «ἐν τῷ τῆς κτίσεως ὀνόματι τε καὶ νοήματι» (1:79· 231· 2:103· 75-76· 275· 277). Ὁ Μονοθεϊσμοὶς οὗτος ἀποτελεῖ τὴν αἵρεσιν τοῦ Δυτικοῦ, ἀτομοκρατικοῦ, πνεύματος, ἥτις κυριαρχεῖ μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας, ἐνῶ τελευταίως ἀναγνωρίζεται, καὶ ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ὅτι οὗτος ἔχει Νεοπλατωνικὴν-φιλοσοφικὴν προέλευσιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θεολογικὴν τριαδολογίαν τῶν Ἀνατολικῶν θεολόγων, ἥτις ἀρύεται τὸν στοχασμὸν της ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Εἰς τὴν μονοθεϊστικὴν ταύτην τάσιν ὑπάγεται καὶ ἡ αἵρεσις τοῦ Filioque, ὡς ἡ προμηθεϊκὴ προσπάθεια ὑποκαταστάσεως τῆς θείας ὑποστάσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διὰ τοῦ Παπο-κεντρισμοῦ τῆς Ρώμης. Οἱ Ἕλληνες θεολόγοι, σπανίως, ἔγραψαν πραγματεῖαν τινὰ περὶ τοῦ «ἐνὸς» Θεοῦ. Ὅλα σχεδὸν τὰ ἔργα των ἀναφέρονται εἰς τὰς τρεῖς θείας ὑποστάσεις: τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, —διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἐπερρίφθη, ἐνίστε, εἰς αὐτοὺς ἡ μομφὴ τοῦ Τρι-θεϊσμοῦ, τὴν ὁποίαν, ὅμως, ἠγνῶσιν οὗτοι.

β) Ὁ Γρηγόριος ἀπορρίπτει τὰ ἀκραῖα καὶ μονομερῆ Φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ *Θεϊσμοῦ* καὶ τοῦ *Πανθεϊσμοῦ*, διασώζων, συγχρόνως, τὰ ζωτικὰ ἐνδιαφέροντα αὐτῶν, τὰ ὁποῖα εὐρίσκουν ἀπάντησιν εἰς τὸν χώρον τῆς Χριστιανικῆς θείας Ἀποκαλύψεως. Θεὸς καὶ κόσμος διακρίνονται, ἢ μᾶλλον «διαιροῦνται» ὄντολογικῶς —«ἢ ἀπόστασις οὐ διὰ τοπικῆς μεταβάσεως» (5:140)— καὶ ταυτίζονται ὄντικῶς: «τὸ

Θεῖον κατὰ τὸ ἴσον ἐν πᾶσιν ἐστὶ καὶ διὰ πάσης, ὡσαύτως, διήκει τῆς κτίσεως, καὶ οὐδὲν ἂν χωρισθὲν τοῦ ὄντος ἐν τῷ εἶναι μένοι, ἀλλ' ὁμοτίμως ἐκάστου τῶν ὄντων ἢ θεία Φύσις ἐφάπτεται, πάντα τῇ περιεκτικῇ δυνάμει ἐντὸς ἑαυτῆς περιείργουσα» (5:138-9). Ἡ θεολογία δὲν μπορεῖ νὰ παραιτηθεῖ τῆς «ὄντολογικῆς διαφορᾶς» (Heidegger) Θεοῦ καὶ κόσμου, ἢ ἀπόρριψις τῆς ὁποίας θὰ κατέστρεφε Θεὸν καὶ κόσμον, κοσμικοποιούσα τὸν Θεὸν καὶ θεοποιούσα τὸν κόσμον: «Εἰ Θεός, πάντως καὶ ἄκτιστος· εἰ δὲ κτιστός, οὐ Θεός· ...οὔτε τὸ κτίσμα Θεός» (2:170). Ἡ θεολογία οὐδέποτε δύναται νὰ ἀπορρίψει τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ Θεϊσμοῦ, ἄλλως δὲ θὰ κατέστρεφε τὴν «οὐσίαν» τῆς Χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως.

Συγχρόνως, ὅμως, ἡ Χριστιανικὴ θεολογία, υἰοθετοῦσα τὸ ὑγιὲς αἶτημα τοῦ Πανθεισμοῦ, ἀπορρίπτει τὸν Theismus ἢ supra-Naturalism ἐκείνους, ὅστις θέλει τὸν Θεὸν ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ἐνεργοῦντα ὡς ἐν «δεύτερον» Αἴτιον, ὀπισθεν τῶν κοσμικῶν ὄντων καὶ τῶν Ἀνθρώπων. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ Θεϊσμοῦ κατανοεῖ τὸν Θεὸν ὡς τὸ ὑψιστον μὲν μεταξὺ τῶν ὄντων, ἀλλ' ὡς «ὅμοιον» πρὸς αὐτά, καὶ οὐχὶ ὡς «ἀνόμοιον». Ὁ Θεός, ὅμως, δὲν εἶναι ὄν, ὅπως τὰ λοιπά, ἀλλὰ τὸ «ἐξ οὐ» καὶ «δι' οὐ» καὶ «ἐν ᾧ» καὶ «πρὸς ὄν»· «ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» (Πρξ. 17, 28· Ρωμ. 11, 36 κ.ά.). Οἱ θεολόγοι, κάμνοντες ὑπέρβασιν τοῦ Dualismus θείας καὶ ἀνθρωπίνης δυνάμεως, παριστοῦν τὸν κατὰ Θεὸν ζῶντα καὶ ἐνεργοῦντα Ἀνθρώπον, ὡς *πυρακτωμένον σίδηρον*, σίδηρον δηλ. μὴ ἐξιστάμενον τῶν «ὄρων» τῆς ἑαυτοῦ φύσεως καί, συγχρόνως, φλεγόμενον ὑπὸ τῆς θείας Χάριτος, ἥτοι ὡς μίαν ἔνωσιν (καὶ οὐχὶ σύγχυσιν) διακρινομένων καὶ ἅμα ταυτιζομένων, διαφορετικῶν, φύσεων.

Τὴν ἀσύγχυτον καὶ ἀχώριστον ταύτην ἔνωσιν καὶ διαίρεσιν Θείου καὶ Ἀνθρωπίνου δὲν ἐπινοεῖ φιλοσοφικῶς ὁ Γρηγόριος, ἀλλὰ παραλαμβάνει ἐκ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, καταμηνυούσης «τὸ θαῦμα τοῦ Μυστηρίου, ὅτι Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί» (2:120). Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προσλήψεως «τοῦ Ἀνθρωπίνου» καὶ «τῆς πρὸς τὸ ἄπειρόν τε καὶ ἀόριστον τοῦ Ἀγαθοῦ ἀνακράσεως» συνέβη, ὅτι καὶ μὲ τὸν πυρακτωθέντα σίδηρον: «οὐκέτι ἔμεινεν ἐν τοῖς οἰκείοις μέτροις καὶ ιδιώμασι» τὸ Ἀνθρώπινον, «ἀλλὰ... συνεπήρθη», καὶ ἔχομεν, πλέον, οὐχὶ «δύο»: «δύο Χριστοὺς», ἀλλ' «ἓνα» Θε-Ἀνθρώπον, τιμῶντες οὐχὶ τὸν «ἐπέκεινα» τοῦ κόσμου ἐνοικούντα Θεὸν τοῦ φιλοσοφικοῦ Θεϊσμοῦ, ἀλλὰ «τὸν διὰ τοῦ Σταυροῦ φανερωθέντα Θεὸν» (2:118-133).

Ἀντιθέτως, ἡ Αἴρεσις δὲν παραμένει εἰς τὴν διαλεκτικὴν ταύτην σχέσιν Θεϊσμοῦ-Πανθεισμοῦ, ὅπως κατανοεῖ ταύτην ἢ θεία Ἀποκάλυψις, ἀλλὰ, στοχαζομένη λογικῶς καὶ φιλοσοφικῶς, κινεῖται ἢ πρὸς τὸν

Θεϊσμόν (ἐξαίρουσα τὸν Θεὸν ἐκ τοῦ κόσμου) ἢ πρὸς τὸν Πανθεισμόν (ταυτίζουσα Αὐτὸν πρὸς ἐκεῖνον).

Τῶν θεολογικῶν τούτων ἀποκλίσεων ἔχει βαθεῖαν συνείδησιν ὁ Γρηγόριος. Οὕτως ἀπορρίπτει οὗτος τὴν αἵρεσιν «τῶν λεγομένων Ὑψιστιανῶν», ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸν φιλοσοφικὸν Deismus, οἱ ὅποιοι «ὁμολογοῦν τὸν Θεὸν εἶναι τινα, ὃν ὀνομάζουσιν ὕψιστον ἢ παντοκράτορα, Πατέρα δὲ αὐτὸν εἶναι μὴ παραδέχεσθαι» (2:37). Διὰ τῆς «πονηρᾶς» ταύτης διδασκαλίας ἀναγνωρίζεται μὲν ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ, ἀχρηστεύεται ὅμως ἡ παρουσία καὶ ἡ πρόνοια αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Ὁ Θεὸς καθίσταται, τρόπον τινά, «ἄεργος» καὶ ἄνευ νοήματος διὰ τὸν κόσμον, ἤτοι νεκρώνεται. Καὶ προσθέτει ὁ Ἅγιος: «Ὁ τὸν Πατέρα μὴ παραδεχόμενος Χριστιανὸς οὐκ ἔστιν, κἂν παντοκράτορά τινα πρεσβεύῃ ἐπὶ τοῦ δόγματος» (2:332).

— Οὗτος ἀπορρίπτει πάντα Πανθεισμόν, ὅστις «ἄγει εἰς ὁμοτιμίαν τὸ κτιστὸν καὶ τὸ ἄκτιστον» (2:108), ἤτοι ταυτίζει καὶ συγχέει Θεὸν καὶ κόσμον ἢ θεωρεῖ τὸν Θεὸν ὡς τὴν «οὐσίαν» τοῦ κόσμου. Τὴν Αἵρεσιν ταύτην ἀνάγει ὁ Γρηγόριος εἰς τὸν Ἑλληνισμόν: «τῷ μὲν κτιστὸν ἀναπλάσσειν Θεὸν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀπάτης συνήγορος γίνεταί» (1:231· 2:76· 286· 63-64), ἀγούσης εἰς «πολυθεΐας δεισιδαιμονίαν, τὴν τῶν φύσεων διαφορὰν οὐ προσδεχομένης» (2:83), καὶ εἰς «τὴν ἀλλόκοτον εἰδωλοποιίαν», ἐν τῇ ἀποδοχῇ μιᾶς «συμμίκτου φύσεως» (2:305). Ὁ Ἐκκλησιαστικὸς λόγος, ὅμως, «οὐκ ἐνδέχεται μίξιν τινὰ τῶν ἐναντίων καὶ συμπλοκὴν ἐννοῆσαι τοῦ κτιστοῦ πρὸς τὸ ἄκτιστον συνανακιρναμένων καὶ δύο τῶν ἐναντίων εἰς μίαν ὑπόστασιν συμμιγνυμένων» (2:104). Τὰς συνεπειὰς ἐκ τῶν αἱρέσεων τοῦ Πανθεισμοῦ τονίζει ὁ Γρηγόριος μὲ ἐκπληκτικὴν θεολογικὴν ἀκρίβειαν, λέγων: «Οὐκοῦν, εἰ τὰ αὐτὰ πρόκειται περὶ τε τῆς Γῆς καὶ τοῦ Κυρίου λέγειν, ἢ καὶ ταύτην πάντως θεοποιήσει ἢ καὶ Ἐκείνον ταύτη συναιμάσει» (2:283).

— Θὰ ἐνόμιζέ τις, ὅτι ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ζεῖ ἐν τῷ παρόντι· μὲ τοιαύτην ἀκρίβειαν ὁμιλεῖ οὗτος περὶ τῶν *συγχρόνων* θεολογικῶν αἱρέσεων! Οὗτος γνωρίζει τὰς Αἱρέσεις ἐκεῖνας, αἵτινες προβάλλουν «τὸν ἐν σαρκὶ φανερωθέντα Θεόν», ὡς «ἀνθρωπόθεον», ἤτοι ὡς ἓνα «χαρισματοῦχον» (H. Zahrnt) ἢ ἓνα σπουδαῖον ἀνθρωπιστὴν, κήρυκα «ιδεῶν» ἀγάπης, δικαιοσύνης, εἰρήνης κλπ. (3:214-215). Ἐνὶ λόγῳ: «αἱ τὸν Χριστὸν ἐνθεον ἀνθρωπον λέγουσιν» (3:135). Ἐπίσης γνωρίζει τὴν θεολογίαν ἐκείνην, ἣτις ἐκλαμβάνει τὴν θεῖαν σάρκωσιν ὡς *μεταβολὴν* τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρωπον, χαρακτηρίζων ταύτην, μὲ σύγχρονον ὀρολογίαν, ὡς «ἐξανθρωπισμὸν τοῦ Θεοῦ» (2:58), καθὼς καὶ τὴν θεολογίαν ἐκείνην, ἣτις, ἀποδίδουσα τὰ πάθη τοῦ Ἀνθρωπίνου

εἰς τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διεκήρυξεν, ὅτι «τὸ πάσχον εἶναι ἢ θεότης» καὶ εἰσήγαγε «τὸν θάνατον τοῦ Θεοῦ» (3:164 ἐξ.) – προτεστάνται θεολόγοι, ὅπως Jünger, Moltmann κ.λπ., ὀμιλοῦν περὶ «σταυρώσεως» καὶ «θανάτου» τοῦ Θεοῦ. Τοὺς θεολόγους τούτους ἀποκαλεῖ ὁ Ἅγιος «ἐν σχήματι πίστεως ἀπίστους» (3:171). Οὗτος ἀπορρίπτει πᾶσαν ταύτισιν ἢ σύγχυσιν Θεοῦ καὶ κόσμου: «πᾶν τὸ κτιστὸν ἔξω τῆς θείας φύσεως νοεῖν ἐπαιδευθῆμεν» (2:109), καὶ τονίζει, μὲ ἔμφασιν, ὅτι περὶ τοῦ Θεοῦ «συνυπακούεται» πάντοτε τὸ ρῆμα «ἐστίν»: «οὐκοῦν ἴδιον θεότητος γνώρισμα τὸ ἀληθῶς εἶναι» (2:181· 251), καὶ οὐδέποτε τὸ ρῆμα «σημαίνει», τὸ ὁποῖον μεταβάλλει τὸν Θεὸν εἰς σύμβολον καὶ μυθικὴν ὄντοτητα.

Τέλος δὲ καλεῖ τοὺς θεολογοῦντας εἰς θεολογικὴν συνέπειαν καὶ ἐμβάθυνσιν «τοῦ συνημμένου ἅμα καὶ διακεκριμένου... τῆς εὐσεβείας μυστηρίου» (2:317), ἀφοῦ «ἄλλο θεολογίας ἐστὶ μυστήριον καὶ ἄλλη τῶν ρευστῶν σωμάτων φυσιολογία. Πολλῶ τῶ μέσῳ ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα διατετείχισται. Τί συνάπτεις διὰ τοῦ λόγου τὰ ἄμικτα;... Μὴ ἐκ τῶν κάτω φυσιολόγει τὰ ἄνω», οὔτε «ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων», οὔτε καὶ νὰ κρίνεις «πρὸς τὰ ἡμέτερα τὸ Θεῖον» (2:60· 73)! Προσεπάθησα νὰ παρουσιάσω ἐλαχίστας τινὰς πτυχὰς ἐκ τῶν βαθυστοχάστων ιδεῶν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης περὶ τὸ θέμα: Ὁρθῶς καὶ Αἰρετικῶς θεολογεῖν, πιστεύω δέ, ὅτι ἐκεῖνος, ὅστις θὰ κατώρθωνε νὰ διεισδύσει εἰς τὸ πολὺπλευρον ἔργον τοῦ Ἁγίου καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸν πλοῦτον τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ πτυχῶν καὶ ὄψεων, θὰ ἐγένετο τέλειος θεολόγος, ἀκόμη καὶ ἄνευ τῆς μελέτης ἐτέρου τινός!